

AANZET

Themanummer 'Achter het IJzeren Gordijn'

Internationale poppenkast in Vietnam
Een Sino-Sovjet schaakspel

Terwijl Boedapest brandt..
*De Hongaarse Opstand vanuit
Nederlands perspectief*

De Duitse kwestie
*Hoe Duitse eenheid tot
Russische verdeeldheid leidde*

Toezicht achter de schermen
*Nederlandse angst voor
communistische vluchtelingen*



Historisch tijdschrift AANZET, opgericht in 1982, wordt sinds 2000 uitgegeven door de Utrechtse Historische Studenten Kring. Een jaargang bestaat uit twee nummers.

De redactie biedt jonge historici de ruimte artikelen te publiceren op basis van historisch onderzoek of recente historische uitgaven.

De *Aanzet*-redactie bestaat uit studenten die op vrijwillige basis werken. Naast hun functie als gewoon lid, hebben enkelen een nevenfunctie in de redactie. Zij studeren geschiedenis aan het Instituut voor Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

ADRES

Historisch Tijdschrift *Aanzet*
Drift 10
3512 BS Utrecht
030-2536449
redactie.aanzet@gmail.com

ABONNEMENTEN

Een jaarabonnement kost €7.
Steunleden betalen € 12.

Giro 5360314
t.n.v. UHSK
3512 HL/66 Utrecht
o.v.v. het gewenste abonnement.

Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij twee maanden voor afloop opgezegd. Leden geven een adreswijziging door aan de redactie.

LOSSE NUMMERS

Losse nummers zijn verkrijgbaar bij het Boekenfonds van de Utrechtse Historische Studentenkring (€ 2,50).

ISSN

0926-1265

REDACTIE

Syrinx Fakkeldij (hoofdredacteur),
Anouk IJlst (secretaris), Roland Bertens, Paula Hendriks, Marcella Klinker, Sacha van Leeuwen, Gidi Pols, Coen Reumer, Wessel Toonen, Anthe de Weerd.

REDACTIERAAD

prof. dr. Leen Dorsman, prof. dr. Joris van Eijnatten, dr. Liesbeth van de Grift, prof. dr. Ed Jonker, dr. Carine van Rhijn, drs. Edwin van der Veldt

VORMGEVING

Stijn Peeters

OMSLAG

Anthe de Weerd

VOORWOORD

- 5 Go East!
Syrinx Fakkeldij

ARTIKELEN

- 11 'Terwijl Boedapest brandt...'
Rozemarijn Sminck
- 22 Toezicht achter de schermen
Marlijn Bernhard
- 38 Internationale poppenkast in Vietnam
Sophie de Rie en Anthe de Weerd
- 48 Duitse Kwestie
Myra van der Velde

RUBRIEKEN

- 36 Koken met Marietje
Paula Hendriks en Marcella Klinker
- 6 De passie van... Ugur Ümit Üngör
Syrinx Fakkeldij en Anouk IJlst
- 59 De islamitische wereld: een hoofdrolspeler op het toneel van de wereldgeschiedenis
Paula Hendriks
- 62 Magie als onlosmakelijk onderdeel van de moderne cultuur
Guido A. Woudenberg
- 65 Hoe Afrika in de knoop kwam- en hoe het er weer uit zal komen?
Marcella Klinker
- 67 De Zwarte Internationale: de Kerk in verweer tegen Leviathan
Maurits Meerwijk

RECENSIES

Go East!

SYRINX FAKKELDIJ

De eerste Aanzet van het jaar is uit en in dit nummer belichten we vooral de communistische zijde van de Koude Oorlog. Hoewel de landen ten oosten van het IJzeren Gordijn een gedeelde ideologie hadden, was er tussen de landen vooral sprake van wantrouwen, onenigheid, opstanden en machtsstrijden.

Zo was de prangende vraag over de Duitse kwestie steeds aanwezig. Duitsland had veel eerder herenigd kunnen worden: vlak voor zijn dood stelde Stalin nog een hereniging voor. Maar een aantal jaren later was binnen de muren van het Kremlin de hele Duitse kwestie een taboe geworden. Dit had te maken met de machtsstrijd tussen de verschillende communistische kopstukken na de dood van Stalin. Opvallend genoeg heeft Walter Ulbricht, leider van Oost-Duitsland, uit de machtsstrijd zijn voordeel weten te behalen.

Ook het Vriendschapsverdrag tussen China en de Sovjet-Unie komt in dit nummer aan bod. Beide landen hadden een gedeelde ideologie, maar schijn bedriegt. Het was geen monolithisch blok en in de jaren vijftig en zestig vertoonde hun vriendschap scheurtjes.

Centraal in dit nummer staat vooral de Hongaarse Opstand. Een artikel gaat in op het Nederlands perspectief op de Opstand en een tweede artikel belicht de opvang van de Hongaarse vluchtelingen in Nederland. Anticommunisme vierde hoogtij en dat laten beide artikelen zien: rellen tegen de communistische krant De Waarheid en de grote controle op de Hongaarse vluchtelingen.

Zelfs in 'De Passie' zijn we nog in het Oosten te vinden. De nieuwe aanwinst van het instituut Geschiedenis, Ugur Ümit Üngör, heeft zich gespecialiseerd in de Armeense genocide en heeft ook prachtige anekdotes over de Russische en Turkse archieven. Daarbij stelt hij morele kwesties aan de orde over Stalin, Hitler en de vergelijkingen van genocides.

Kortom: veel leesplezier!

Syrinx Fakkeldij

Hoofdredacteur Historisch Tijdschrift Aanzet

Ugur Ümit Üngör...

‘Wetenschappers zijn volkomen narcistisch’

DE PASSIE VAN...

‘Nederlandse studenten hebben maar weinig ambitie’. Utrecht heeft sinds kort een kosmopoliet in huis. Ugur Ümit Üngör vertelt aan de Aanzet over zijn passie voor de wetenschap, voor archiefonderzoek en voor koken: ‘Wokken is heel precies’.

SYRINX FAKKELDIJ EN ANOUK IJLST

‘De algemene ontwikkeling van de Nederlandse studenten is hoog’. Dat viel Ugur Ümit Üngör meteen op, toen hij terugkeerde uit het buitenland. Nederland staat momenteel op de derde plek in de Human Development Index van de UN. Maar volgens Üngör beseffen de Nederlandse studenten niet hoe goed ze het hebben. Ze hebben ook maar weinig ambitie. ‘In Amerika zijn studenten ambitieus: ze komen elke dag langs op het kantoor van hun docent omdat ze een tekst hebben gelezen, een

vraag hebben of iets willen weten over stage. Dat is hier veel minder.’

Üngör komt uit een gezin waar onderwijs belangrijk was. ‘Bij mij thuis draaide het om onderwijs, onderwijs, onderwijs.’ Zijn opa was leraar, evenals zijn vader. Zelfs zijn oma was opgeleid, wat geheel ongebruikelijk was in de jaren dertig en veertig in het conservatieve Oost-Turkije. Zijn moeder heeft in Nederland het HBO afgerond en gaf daarna Nederlandse les aan andere migranten vrouwen. Dat zijn ouders en

grootouders opgeleid waren ‘had een trickle down effect.’

Zelf studeerde Üngör eerst sociale wetenschappen aan de UvA en daarna volgde hij de master Holocaust en Genocidestudies. Voor zowel zijn master-scriptie als voor zijn dissertatie ontving hij verschillende Nederlandse prijzen (zie kader). Op de vraag aan welke prijs hij de meeste waarde hecht, is hij even stil. Op de achtergrond klinkt zachte rustige muziek. ‘Goede vraag.’ Bedachtzaam: ‘Publicaties zijn belangrijk voor de erkenning van de universiteit, voor het instituut en voor het individu.’ Maar meteen daarna relateert hij zijn prijzen: ‘Het zijn máár Nederlandse prijzen, waar er veel van zijn.’ Prijzen

zijn leuk voor de erkenning, maar de wetenschap geeft hem vooral ‘wetenschappelijke voldoening.’ Hij doet het niet voor het geld of voor de eer. Hij doet het voor zichzelf: ‘Zelfs als ik werkloos was geweest, zou ik dit nog doen.’ Hij vindt wetenschap voor zichzelf belangrijk, maar: ‘Onderzoek doen is een verantwoordelijkheid: je moet ook je kennis delen en in debat gaan met anderen.’

Op de vraag waarom hij, als historicus met een Turkse achtergrond, zich juist bezig houdt met de Armeense genocide, antwoordt hij: ‘Veel mensen vragen me dat, vooral ook Armeniërs. En mijn standaardantwoord is dat ik me bezig wil houden met iets dat rele-



Ugur Ümit Üngör

Opleiding

-2005-2008: PhD in Geschiedenis, UvA (cum laude).

-2004-2005: MA 'Holocaust en Genocide Studies', UvA (cum laude).

-2004: 'Nationalism, Ethnicity and Conflict' minor, Centrum voor Conflict Studies, UU.

-2003: 'Genocide and Human Rights' university program, University of Toronto.

-1999-2004: BA Sociologie, RUG.

Carrière

-2009-2010: Post-Doctoral Research Fellow, Centre for War Studies University College Dublin.

2008-2009: Lecturer in International History, University of Sheffield.

2005-2008: Staff member, Centrum voor Holocaust en Genocide Studies.

Prijzen

-Keetje Hodshon Prijs, Koninklijke Hollandse Maatschappij der Wetenschappen.

-Praemium Erasmianum Onderzoeksprijs.

-UvA Faculteit Geesteswetenschappen dissertatieprijs.

-Nationale Masterthesis tweede prijs.

-UvA, jaarlijkse Masterthesis prijs.

vant is.' Hij vertelt dat hij tijdens zijn master Holocaust en Genocidestudies het boek *Rethinking the Holocaust* van Yehuda Bauer had gelezen. Daarin werd de Holocaust vergeleken met andere genocides, waaronder de Armeense genocide. Het schokte hem dat hij, als Turk zijnde, niets wist over de

Armeense genocide. Sindsdien doet hij hier onderzoek naar: hij is naar Turkije gegaan en heeft verschillende mensen geïnterviewd die zich de genocide nog konden herinneren. 'Niemand daar ontkent de genocide. De staat ontkent het, maar de samenleving niet.' Daarop stelt hij een open vraag: 'Waarom kunnen sommige samenlevingen wel goed omgaan met genocide en andere niet?' Maar hij vindt dat het niet de taak van de historicus is om te moraliseren. 'Het is moeilijk om amoreel te zijn, maar het moraliseren helpt niet om te begrijpen. Historici moeten verstaan.'

Met specialisaties in Armeense genocide en Turkse staatsvorming, kwam Üngör in Turkse en Russische archieven terecht. 'Archiefonderzoek doen is leuk'. Hij gaat rechtop zitten: 'Dan voel je je een echte historicus.' Enthousiast vertelt hij allerlei anekdotes over zijn ervaringen in archieven. 'Er zijn twee dingen die archiefonderzoek moeilijk maken: de toegang tot de archieven en de politisering van de geschiedenis.' De toegang tot Europese archieven zijn goed geregeld, maar in Rusland of Armenië gaat het fout. 'De stukken liggen niet klaar of de mensen daar zijn dronken. Maar ze hebben ook niets te doen: er komt daar niemand!' Hij vertelt ook over de onzorgvuldigheid van de archieven. 'Ik vroeg waar ik de archiefstukken kon vinden. De archiefbeheerder wees naar een kast bij een open raam en zei: ja, daar ergens.' Ontsteld: 'Ik deed de

kast open en de originele stukken lagen daar! Naast een open raam!' Dat de toegang tot archieven in het Oosten niet goed geregeld is vindt hij lastig. Maar de politisering vindt hij eng. 'We zijn machteloos. We zijn intellectuelen, geen politici. We kunnen niet aan de touwtjes trekken.'

Hij vertelt verder over cruciale archiefstukken die zullen leiden tot een historiografische discussie, over vergelijkingen tussen dictaturen en genocides en over de morele rol van de historicus. 'Stalin pleegde genocide in vreedstijd, Hitler tijdens oorlogstijd. Maar hoe komt het dat we Stalin niet moraliseren? Dat is een open vraag.' Hij noemt dit fenomeen ook een soort oriëntalisme: moord op anonieme Tsjetsjeense boeren maakt minder indruk op ons dan de moord op Nederlandse joden. De ontwikkeling waarin Hitler met Stalin wordt vergeleken vindt hij heel goed. Om zijn woorden kracht bij te zetten, steekt hij beide duimen op.

Dat Üngörs grootste passie de wetenschap is, dat is duidelijk, maar hij kan ook goed relativiseren: 'Je moet je eigen werk heel serieus nemen, maar jezelf minder.' Zo schrijft hij ook satirische essays over de wereld van de wetenschap. 'Wetenschappers zijn geflipt. Ze zijn volkomen narcistisch zonder een legitieme reden. Als je een bekende historicus bent, dan kennen misschien 500 mensen je. Je bent geen Justin Timberlake.'

Behalve dat Üngör een gepassioneerde wetenschapper is, is hij ook een kosmopolitische wereldburger. Hij is in 1980 geboren in Turkije, maar is als baby naar Nederland gekomen.

Hij groeide op in Enschede waar hij al vroeg culturele grenzen overschreed. 'Ik kom uit een Turks gezin, daarbuiten was ik in Nederland en vlak bij Enschede lag weer de Duitse grens.' Zijn familie woont in Duitsland, maar ook in Istanbul. Elk jaar ging het gezin met de auto op reis naar zijn familie in Turkije, waarbij ze door verschillende Europese landen reisden. Tijdens zijn studie is hij ook in Frankrijk, Duitsland en Noord-Amerika geweest en voor zijn dissertatie deed hij onderzoek in Turkije en Oost-Polen. Voordat hij naar Utrecht kwam, gaf hij colleges op de University of Sheffield en op de universiteit in Dublin. Wanneer hij tijdens het interview enthousiast wordt, blijkt zijn wereldburgerschap: onbewust doorspekt hij zijn zinnen met Engelse woorden.

In zijn vrije tijd kookt Üngör graag. In de Turkse cultuur is eten belangrijk: vooral vrouwen kunnen goed koken. Mannen juist niet, maar daarin is hij een uitzondering. 'Als mijn moeder aan het koken was, keek ik mee. Vooral toen ik op kamers ging, leerde ik goed koken.' Maar koken is voor hem ook afleiding van zijn werk. Het is even iets heel anders, na zes uur lezen of schrijven. Toch vindt hij dat koken op het schrijven van een boek lijkt: 'Je moet de

balans vinden in de kruiden en de consistentie.’ Ook is de compositie bij het koken van belang, net als bij schrijven. Op een serieuze toon: ‘Wokken is heel precies.’ En dan verbaasd: ‘Ik had niet verwacht in dit interview over wokken te praten.’ Maar ook bij zijn passie voor koken weet hij een lijn te trekken naar de wetenschap. ‘De wereld van voedsel is eigenlijk net zo kosmopolitisch als de wereld van de wetenschap’ <<

Zijn satirische essays over narcistische wetenschappers zijn te vinden op www.sociologischmokum.nl

Ugur Umit Ungor kom je tegen bij de volgende vakken:

- Staatsvorming na 1700
- Turkije en Rusland van imperium tot natie
- Ethnic conflict in the Balkans and Caucasus in the twentieth century
- Genocide na 1945

‘Terwijl Boedapest brandt...’

De Nederlandse reactie op het neerslaan van de Hongaarse Opstand in 1956

ROZEMARIJN SMINK

Op 4 november 1956 werd het hoofdgebouw van de Communistische Partij Nederland (CPN) door een woedende groep Amsterdammers belaagd. Het gebouw, bekend onder de naam ‘Felix Meritis’ en gelegen aan de Keizersgracht 324 te Amsterdam, werd bekogeld met stenen, waarbij ruiten sneuvelden en deuren werden open gebroken. Vanwaar deze woede, niet zozeer gericht tegen het gebouw, maar wel tegen de partij die hier gevestigd was?

De gebeurtenis die de woede veroor-

zaakte vond plaats in het buitenland: de Sovjet-Unie had in november 1956 de Hongaarse Opstand neergeslagen. Even was er hoop geweest voor de Hongaren en de Westerse wereld, maar met het neerslaan van de opstand verdween deze hoop als sneeuw voor de zon. Het besef dat het communisme wederom had overwonnen was een klap in het gezicht van het democratische Westen. Het jaar 1956 is de geschiedenis ingegaan als een bijzonder jaar, dat voor het verloop van de Koude Oorlog van grote

*Met het
neerslaan
van de
opstand
verdween
de hoop van
Hongaren en
de Westerse
wereld als
sneeuw voor
de zon*

betekenis was. Het is daarom ook interessant om de veranderingen die 1956 voor Nederland bracht eens nader onder de loep te nemen. Want waar kwam die explosie van woede ten opzichte van het communisme eigenlijk vandaan? De vraag die ik in dit artikel stel

is dan ook: Waarom was de Nederlandse reactie op het neerslaan van de Hongaarse Opstand door de Sovjet-Unie in 1956 zo heftig en waarin zou deze golf van Nederlands anti-communisme uiteindelijk resulteren?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden heb ik een vergelijking gemaakt tussen enerzijds de reactie van de Nederlandse politiek en anderzijds de reactie van het Nederlandse volk

op de gebeurtenissen in Hongarije. Verder stelde ik de vraag of er na deze dagen van uitzinnigheid iets veranderde. Hoe keerde de rust uiteindelijk terug en in hoeverre nam het anticommunisme af of juist toe na afloop van de ongeregelde heden? Het politiearchief in Amsterdam bleek een nuttige bron

van informatie te zijn over de rellen die daar plaatsvonden in november 1956. Daarnaast was het ook zeer nuttig om de berichtgeving omtrent de rellen te onderzoeken. De artikelen die hierover in diverse kranten en opiniebladen verschenen, waren een goede afspiegeling van de nationale gevoelens en gedachten omtrent de gebeurtenissen in zowel Hongarije als Nederland.

ACHTERGROND

Na de Tweede Wereldoorlog en omstreks het begin van de Koude Oorlog vormde het democratische Westen in zekere zin een hechter blok dan de Oost-Europese landen die onder invloed stonden van de Sovjet-Unie. Deze Oost-Europese landen hadden allen een geheel eigen relatie met het communisme, en de invloed van de communistische partijen in deze landen verschilde sterk. Lang niet overal kreeg het communisme op vrijwillige basis voet aan de grond, waardoor dwang en repressie uit Moskou belangrijke middelen werden om deze landen binnen de invloedssfeer van de Sovjet-Unie te houden.

Het jaar 1953 zou een keerpunt vormen in de geschiedenis van de Koude Oorlog. Begin maart 1953 kwam Stalin te overlijden en moest er binnen de communistische wereld gezocht worden naar hernieuwde stabiliteit. Na een machtsstrijd binnen het Kremlin nam

Chroesjtsjov uiteindelijk de teugels in handen. Een periode van destalinisatie brak aan en op het XXste Congres van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie in februari 1956 bracht hij de partijleden op de hoogte van het misdadige verleden van Stalin. In veel landen werd hoopvol op deze toespraak gereageerd. Hoewel de verwachtingen in Roemenië, Bulgarije, Tsjecho-Slowakije en de DDR beperkt bleven, was er in Polen en Hongarije een vlaag van opwinding voelbaar. Polen had te maken met een ondraaglijke economische situatie en een sterk verdeelde partijtop. In Hongarije was er sprake van een puur stalinistisch schrikbewind onder Mátyás Rákosi en zijn plaatsvervanger Erno Gerö. De gematigde politici in Polen slaagden erin de Russen ervan te overtuigen dat de verstandhouding met de Sovjet-Unie intact zou blijven en dat het politieke, sociale en economische systeem van het land niet radicaal zou worden veranderd. Zolang er aan deze eisen werd voldaan, kreeg Polen de benodigde ruimte om kleine veranderingen door te voeren en zo te werken aan een betere situatie in het land. Dit nieuws bood de Hongaren inspiratie. Ook zij streefden nu naar een meer ontspannen relatie met het communisme. Maar Hongarije was Polen niet, met als gevolg dat de situatie in Hongarije een totaal andere uitkomst had dan in Polen

De Hongaren grepen de kans op zelfbestuur met beide handen aan. Want als

men in Polen de teugels van het strakke communistische regime liet vieren, dan was dat toch ook in Hongarije mogelijk? Met het opstellen van een tienpuntenmanifest werd er in Hongarije meer openheid geëist over de eigen binnenlandse politiek. Een belangrijke eis was hierbij dat premier Mátyás Rákosi zijn functie zou overdragen aan Imre Nagy. De druk op Rákosi nam toe, ook vanuit de Sovjet-Unie, en op 4 juli 1953 droeg hij het premierschap over aan Nagy. Imre Nagy begon zijn premierschap met een reeks hervormingen. Op grote schaal werden er woningen gebouwd en politieke gevangenen vrijgelaten, terwijl er in de politiek iets meer ruimte kwam voor niet-communisten. Het was duidelijk dat de dood van Stalin ook in Hongarije een versoepeling van het regime als gevolg had. Toch was de Hongaarse politiek nog sterk verdeeld en waren de aanhangers van Rákosi, die na zijn gedwongen aftreden nu secretaris-generaal was, nog in groten getale aanwezig binnen de partij.

Deze tweedeling was zo sterk dat er binnen de partij gesproken kon worden van Rákosi-gezinden en Nagy-gezinden, waarin Chroesjtsjov deel uitmaakte van eerstgenoemde partij. Hij zorgde er in 1955 dan ook voor dat Nagy werd afgezet en een paar maanden later zelfs uit de partij werd verbannen. Het leek erop dat Nagy zijn tijd vooruit was met het doorvoeren van de hervormingen in

Hongarije.¹

De anti-Stalinistische toespraak van Chroesjtsjov en de reactie daarop in Polen kunnen worden gezien als het startsein voor de Hongaarse Opstand. In eerste instantie waren het voornamelijk Hongaarse studenten die zich roerden en bleven de eisen tot hervormingen beperkt tot enkele veranderingen binnen de universiteit. Maar al snel breidde de aanhang zich uit en werd het eisenpakket breder. Het kwam erop neer dat Hongarije nu zelf de binnenlandse en buitenlandse politiek zou mogen bepalen, zonder dat Moskou zich hiermee bemoeide. Toen op 23 oktober 1956 een demonstratie werd gehouden bij het monument van Joseph Bem, liep de situatie uit de hand.² Het keerpunt kwam toen de gehate geheime politie, de AVH, het vuur opende op de demonstranten. De demonstranten vochten terug met wapens geleverd door arbeiders uit wapenfabrieken en overgelopen soldaten en agenten. In paniek deed de Hongaarse regering een beroep op de Russische troepen om de orde te herstellen.

Maar de demonstratie was niet voor niets geweest, want de Hongaarse regering deed concessies. Nagy mocht weer premier worden en zou een nieuwe re-

1 G. Swain en N. Swain, *Eastern Europe since 1945* (New York 2009) 93-112.

2 Joseph Bem, held van de Hongaarse revolutie van 1848.

gering vormen. Twee dagen lang leek het alsof Moskou was gezwicht en de communistische teugels inderdaad liet vieren. Niets was echter minder waar, de angst voor Westerse dominantie was met het beginnen van de Suez-crisis juist versterkt en de communistische teugels moesten strakker. Na 1 november besloot Chroesjtsjov dan ook dat er toch zou worden ingegrepen.

In de nacht van 3 op 4 november vielen de Russische troepen opnieuw binnen in Hongarije. Deze keer was er rekening gehouden met verzet, naast tanks werd er nu ook gebruik gemaakt van infanterie en luchtaanvallen. Hoewel het Westen altijd achter het opstandige Hongarije had gestaan en het in zekere zin had toegezegd (morele) steun te bieden mocht de situatie uit de hand lopen, werd er niet ingegrepen. De noodkreten uit Hongarije waren schokkend, maar de kans op het uitbreken van de Derde Wereldoorlog werd te groot geacht om in te grijpen. Hongarije had dus niets aan de steunende woorden uit het Westen en uiteindelijk zou de opstand duizenden Hongaren het leven kosten. Onder hen ook Imre Nagy. Nadat het Sovjetleger haar taken had uitgevoerd, nam de nieuw gevormde regering onder leiding van János Kádár de macht in Hongarije over. Met grote moeite slaagde de regering er na maanden in het verzet van de Hongaarse bevolking te breken. Hongarije was weer terug bij af, terug bij het com-

munisme.³

GEVOLGEN IN NEDERLAND

Ten tijde van de vreedzame co-existentie die na de dood van Stalin in 1953 ontstond, leek het er sterk op dat er vanuit het communistisch blok werd gestreefd naar meer toenadering tussen Oost en West. Waar de Verenigde Staten optimistisch waren over toenaderingspogingen van de Sovjet-Unie, leek Nederland deze toenaderingspogingen juist met grote scepsis te volgen, er niet van uitgaande dat deze pogingen oprecht waren en ook maar iets zouden oplossen. De ontwikkelingen in Hongarije kwamen op 29 oktober in de Nederlandse ministerraad aan de orde. Drees gaf toe dat hij de Sovjet-dreiging eigenlijk nooit als zeer groot had beschouwd. Door de Hongaarse gebeurtenissen werd de sceptische houding van Nederland ten opzichte van de Koude Oorlog nu openlijk uitgesproken. Maar de regering zou de verdere ontwikkelingen afwachten, in de hoop dat de opstand zou slagen en Hongarije weer een vrij volk zou worden.⁴ Deze houding was al een stuk positiever dan de

3 G. Swain en N. Swain, *Eastern Europe since 1945* (New York 2009) 93-112.

4 D. Hellema, 1956: *De Nederlandse houding ten aanzien van de Hongaarse revolutie en de Suezcrisis* (Amsterdam, 1990) 172-173.

houding die de overige NAVO-landen in 1956 aannamen. Het valt op dat de Nederlandse regering amper oog had voor de mogelijke complicaties die de situatie in Hongarije eventueel met zich mee kon brengen. Deze houding kenmerkte zich voornamelijk door twee zaken: een groot vertrouwen dat de opstand in Hongarije tot een goed einde zou komen en een enorme scepsis over de houding van de Sovjet-Unie. Met het neerslaan van de Hongaarse Revolutie kwam er immers een einde aan de vreedzame co-existentie en was het Westen zich weer bewust van het gevaar van de Sovjet-Unie. Men zag de Sovjet-Unie weer als de grote vijand, die het Hongaarse volk met harde hand onder de duim hield.

In de ochtend van zondag 4 november bereikte het nieuws van de Russische interventie de Nederlandse huiskamers via de radio. Onrust zou die dag overheersen. Het ANP nieuwsbulletin sloot haar eerste bericht om half tien af met een laatste mededeling van een Hongaarse telegrafist: 'Vaarwel vrienden, de Russen komen eraan'. De schrik zat er in Nederland goed in en de ernst van de situatie werd, naarmate de dag vorderde, steeds duidelijker. Een groot deel van de onrust onder de Nederlandse bevolking kwam voort uit een gevoel van machteloosheid. Het leek erop dat men de Hongaren maar al te graag te hulp had willen schieten, om samen te strijden tegen de vijanden van de de-



Belaging van Felix Meritis, het gebouw van 'De Waarheid'

mocratie. Toenmalig minister Drees had begrip voor de geschokte reactie, maar probeerde de gemoederen te temperen. Het Hongaarse volk was een 'lichtend voorbeeld voor allen die beseffen dat in de wereld van vandaag evenzeer als in de tijd van het verzet tegen de nazi-heerschappij offerbereidheid geboden is in de worsteling om vrijheid, recht en eerbiediging der menselijke persoonlijkheid.' Door te verwijzen naar de Tweede Wereldoorlog, verwoordde Drees het gevoel dat onder het gros van

de Nederlandse bevolking heerste.⁵

Voor een korte tijd leken de scheidslijnen tussen de Nederlandse zuilen verdwenen. Er ontstond een groot gevoel van eenheid onder de Nederlandse bevolking en deze eensgezindheid maakte de communisten tot een gemakkelijke prooi. Overal in Nederland trokken anticomunisten naar gebouwen die door communisten werden gebruikt. Zo werden de kantoorgebouwen van de

5 H.Olink, *In strijd met de waarheid. De koude burgeroorlog in Amsterdam* 1956 (Amsterdam 2002) 46-47.

CPN en de plekken waar de communistische krant *De Waarheid* werd gedrukt in veel steden in Nederland belaagd. De CPN kreeg een zware klap te verduren. Met het aantreden van Chroesjtsjov was de partij al in zekere mate in diskrediet geraakt wat betreft de verhoudingen met Moskou, en de anticomunistische uitingen in Nederland maakten haar status er niet beter op.⁶

Een discussie die direct na de onrust uitbrak ging over de eventuele invloed van de pers. Vooral *De Waarheid* sprak na 4 november voornamelijk over de niet-communistische pers als aanstichter van de anticomunistische rellen. Onder de kop 'Gezond verstand' schreef de krant: '... radio, pers en televisie, die trachten iedere tijdspauze voor nuchtere overdenking weg te nemen en die hun giftige propaganda-stroom als onuitputtelijk doen vloeien.'⁷ En: 'Het is bekend, dat het organisatie-centrum van de Amsterdamse stormtroepen zich op de redactie van 'de Volkskrant' bevindt.'⁸

In hoeverre er daadwerkelijk sprake was van ophitsing door de pers kan

6 G. Verhips, *Dwars, duivels en dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991* (Amsterdam 1995) 327-334.

7 Koninklijke Bibliotheek Den Haag, krantenarchief *De Waarheid*, jaargang 1956, 5 november.

8 Koninklijke Bibliotheek Den Haag, krantenarchief *De Waarheid*, jaargang 1956, 7 november.

worden opgemaakt uit de bestudering van kranten zonder communistische achtergrond. De koppen van de Nederlandse kranten van 5 november liegen er niet om: de Sovjet-Russische inval in Hongarije was een vreselijke daad en het Hongaarse volk een onschuldig slachtoffer. De reacties waren doorspekt van emoties. Hongarije was geworden tot 'een groot concentratiekamp.'⁹ Saillant detail is dat er in de pers ook niet erg voorzichtig werd omgegaan met de woonadressen van sympathisanten van het communisme.

De rellen naar aanleiding van de inval werden breed uitgemeten in de kranten.

Dat de acties niet werden goedgekeurd blijkt wel uit het gebruik van koppen als: 'Blinde straatterror noopt politie fors op te treden'¹⁰ en 'Jeugdige raddraaiers in Utrecht snel gevonnist.'¹¹

9 Olink, *In strijd met de waarheid*, 82.

10 Koninklijke Bibliotheek Den Haag, krantenarchief *Utrechts Nieuwsblad*, jaargang 1956, 6 november.

11 Koninklijke Bibliotheek Den

*'...Hier
waren
kwajongens
en
raddraaiers
aan het
werk die
het de politie
alleen maar
lastig wilden*

Het begrip dat de kranten in eerste instantie toonden voor de heftige Nederlandse reactie op de inval in Hongarije maakte al snel plaats voor een geschokte reactie op het moment dat de jeugd de situatie aangreep om eens flink uit de band te springen. Natuurlijk mocht de bevolking haar agressie jegens de Sovjet-Russische inval even botvieren, maar de agressie sloeg duidelijk door en het begrip hiervoor verdween al snel. Deze omslag werd op 7 november treffend omschreven in De Telegraaf: '... Deze relletjes hebben met de begaanheid met het lot van Hongarije niets meer te maken. Hier waren kwajongens en raddraaiers aan het werk die het de politie alleen maar lastig wilden maken.'¹² Maar de rust zou relatief snel terugkeren. Al op 8 november bleek dat de op touw gezette hulpverlening en de Suez-crisis de aandacht volledig opeisten en namen de rellen in rap tempo af. De Hongaarse Opstand verplaatste zich langzaam maar zeker naar de achtergrond.

EVALUATIE

Met de kennis van nu is het opvallend

Haag, krantenarchief De Telegraaf, jaargang 1956, 7 november.

¹² Koninklijke Bibliotheek Den Haag, krantenarchief De Telegraaf, jaargang 1956, 7 november.

dat de heftige Nederlandse reactie pas in 1956 plaatsvond. Immers, de Sovjet-Unie had al wel eerder ingegrepen bij conflicten in hun invloedssfeer. Het belangrijkste jaar is in dit opzicht 1948. De Russische reactie op de blokkade van Berlijn en de Praagse Coup zorgden toentertijd voor een zeer reële mogelijkheid dat de Koude Oorlog zou escaleren. In hoeverre waren de Nederlandse reacties hierop een voorbode op wat er in 1956 zou plaatsvinden? Opvallend hieraan is dat de reacties in Nederland op deze gebeurtenissen in 1948 bij lange na niet de proporties van 1956 bereikten. Toch is de gelijkenis treffend, want ook in '48 werd de woede direct gericht op de CPN, dit keer voornamelijk door de Nederlandse regering. Leden van de CPN werden niet toegelaten tot documenten en besprekingen betreffende Buitenlandse Zaken en Defensie, de propaganda van de partij werd sterk ingeperkt en de partij ontving geen radiozendtijd meer. Als de democratie het had toegelaten, had de regering het liefst de gehele partij aan banden gelegd.¹³

In zekere zin zijn de voorgaande gebeurtenissen van eenzelfde kaliber als het neerslaan van de Hongaarse Opstand in '56. Toch kwam het bij eerdere escalaties niet tot een heftige reactie van Nederland. Hoe valt dit te verklaren?

¹³ Olink, In strijd met de Waarheid, 16-18.

Ten eerste moet in ogenschouw worden genomen dat Nederland zich in 1948 voornamelijk bezighield met haar eigen problemen. Dat was ook het jaar waarin bleek dat de Nederlandse koloniale kwestie een aflopende zaak was, een besef dat in Nederland maar langzaam werd geaccepteerd en de gemoeiden flink bezig hield. Daarnaast waren de sociale factoren die in 1956 een rol speelden in 1948 nog niet aanwezig. Van de rebellerende jongeren, die in '56 voornamelijk voor de escalatie van de betogingen zorgden, was in '48 nog geen sprake.

Na 8 november keerde de rust op straat weer terug. Maar nog steeds speelde de frustratie over het niet ingrijpen van de Nederlandse regering een rol. Minister Luns overwoog hieromtrent in december:

'Kan de houding van de schaamteloze agressie tegenover het Hongaarse volk en van miskenning van de daarop betrekking hebbende besluiten der V.N., waarin de U.S.S.R. volhardt, voor de Nederlandse Regering geen aanleiding vormen om, indien nodig, een eigen initiatief te nemen, zoal niet tot het verbreken van haar diplomatieke betrekkingen met de U.S.S.R., dan althans tot tijdelijke terugroeping van Hr. Ms. ambassadeur uit Moskou?'¹⁴

¹⁴ Website Staten-Generaal Digitaal, Aanhangsel tot het Verslag van de Handelingen der Eerste Kamer, document 7,

Er zou in politiek beleid maar weinig veranderen. Als de Verenigde Staten al niet ingrepen, hoe kon een klein land als Nederland dan iets uitrichten? Maar het was meer dan duidelijk geworden dat Nederland zich, meer dan ooit, achter het anticommunisme schaarde. Voor de CPN waren de gevolgen van de ongeregelde heden groot. De partij zou de klap van het toegenomen anticommunisme niet meer te boven komen. In rap tempo verloor de partij duizenden van haar leden: in een tijdsbestek van slechts vijftien jaar (1945-1960) was er sprake van een afname van ruim 20.000 leden per jaar. Wat betreft de Nederlandse buitenlandse politiek is er wellicht geen directe koerswijziging te ontwaren na het neerslaan van de Hongaarse Opstand door de Sovjet-Unie. Wel zou er de in de daaropvolgende jaren een beleidsverandering plaatsvinden, waarbij november 1956 ongetwijfeld een rol heeft gespeeld. In de loop van de jaren zestig werd enige toenadering tot de Oost-Europese landen gezocht.

Hoewel Nederland, net als de overige Westerse landen, geen radicale maatregelen zou nemen, werd er wel een actieve politiek bedreven met betrekking tot de hulpverlening aan de Hongaren. Vluchtelingen werden met open armen ontvangen en in de dagen

zitting 1956-1957, aanhangsel deel I – 3.

na 4 november werd er een enorm scala aan inzamelingsacties georganiseerd. De Nederlandse bevolking voelde zich dan wel onmachtig wat betreft het fysiek steunen van de Hongaarse bevolking, maar zette alles op alles om toch een klein beetje hulp te kunnen bieden. Schuldgevoel over het niet optreden van het Westen zal hier wellicht ook een rol in hebben gespeeld. Desalniettemin had een eventueel schuldgevoel, evenals de angst voor het communisme, geen verlamming van het Nederlandse beleid en de Nederlandse publieke opinie tot gevolg. Ondanks de hysterische reacties van 4 en 5 november kwam hier toch weer een bekend stukje Nederlandse nuchterheid naar voren.

CONCLUSIE

Het blijft een opvallend verschijnsel dat Nederland in de dagen van november 1956 een totaal ander gezicht liet zien dan voorheen. Waar eerder neutraliteit werd nagestreefd, werd er nu unaniem gekozen voor het Hongaarse volk.. Hier waren in feite geen argumenten voor nodig, het Nederlandse volk had immers zelf ervaren hoe het was wanneer een land binnengevallen werd door vijandelijke troepen. Ook is duidelijk geworden dat de rellen van 4 november een geheel ander karakter hadden dan de rellen die na 4 november ontstonden. Na 4 november was het

voornamelijk de jeugd die een hoofdrol speelde. De politie trad steeds harder op tegen deze 'raddraaiers'. Van politiek engagement of steun aan Hongarije was tijdens de latere ongeregelde heden immers amper sprake. Deze verschillende tendensen maken de dagen van begin november '56 des te interessanter, omdat zij een glimp

bieden van het verdere verloop van de geschiedenis. In de jaren die volgden zou de jeugd een rol blijven spelen in de protesten die plaatsvonden naar aanleiding van buitenlandse gebeurtenissen. De jaren zestig en zeventig werden gekenmerkt door protesterende studenten die de oorlog in Vietnam afkeurden en voor emancipatie van allerlei bevolkingsgroepen pleitten. De jaren vijftig waren dus een voorproefje op wat zou volgen. Dat de protesten een nieuw fenomeen waren blijkt wel uit de uitgebreide berichtgeving omtrent de betogingen. Tien jaar later zouden de kranten lang niet meer zoveel aandacht besteden aan protesterende jongeren.

Hoewel de gemoederen in Nederland na een aantal dagen ongeregelde

*Ook na de
uitspattingen
van 1956
bleef
Nederland
vasthouden
aan een
vertrouwde
koers*

heden tot bedaren waren gekomen, was deze 'koude burgeroorlog' niet zonder consequenties. De CPN zou de klap niet meer te boven komen, de partij verloor in een kort tijdsbestek vele duizenden leden. Een tweede consequentie was dat de Nederlandse politiek zich in de komende jaren minder terughoudend zou opstellen omtrent de gebeurtenissen tijdens de Koude Oorlog. Zij zou zich meer gaan richten op de Verenigde Staten, en atlanticisme werd een belangrijk sleutelwoord in de samenwerking met de overige West-Europese staten. De Koude Oorlog was en bleef een conflict dat voor Nederland maar zeer weinig consequenties zou hebben, en dat besepte men ook al in 1956. Er was geen sprake van opgestelde kanonnen richting Nederland en het Westen hield het Sovjetimperium goed in de gaten, maar het werd absoluut niet nodig geacht actie te ondernemen. De Nederlandse communisten waren dan ook een gemakkelijk doelwit. Zonder al te veel gevaar konden zij op hun plek worden gezet.

Ook na de uitspattingen van 1956 bleef Nederland vasthouden aan een vertrouwde koers van terughoudendheid, realisme en relativisme. Dat het daarbij koos voor één van de twee grote spelers in de Koude Oorlog hield niet in dat zij deze blindelings zou volgen. Een combinatie van de toekomst (de opstandige jeugd) en het verleden (de Tweede Wereldoorlog) had kort ge-

zorgd voor een opvallende escalatie. Maar Nederland zou zich al snel weer begeven op het vertrouwde pad van realisme en relativisme. Het vuur in Boedapest was geblust, maar Nederland hield het eigen vuur smeulend. Klaar om op te laaien, maar als het even kon: klaar om te blussen<<

Toezicht achter de schermen

Over de opvang van Hongaarse vluchtelingen in Nederland na het neerslaan van de Hongaarse Opstand in 1956.

MARLIJN BERNHARD

De Koude Oorlog had na de staatsgreep in Praag in 1948 de wereld, en dus ook Nederland, volledig in zijn greep. Langzaamaan vielen alle Oost-Europese staten ten prooi aan het communisme, en de angst voor het rode gevaar begon na de Tweede Wereldoorlog te groeien. Zowel de nasleep van de Tweede Wereldoorlog in de periode 1945-1956 als het ontstaan van de Koude Oorlog was bepalend voor het vluchtelingenbeleid in Nederland. Een 'angstpsychose' - de woorden van Corrie Berghuis in haar werk *Geheel ontdaan van onbaatzuchtig-*

heid. Het Nederlandse toelatingsbeleid voor vluchtelingen en 'displaced persons' van 1945 tot 1956 beheerste vaak het denken van de overheid: bevinden zich onder de vluchtelingen communisten? De angst voor communistische spionnen en agenten zat er bij de ministeries van Buitenlandse Zaken en Justitie goed in. Nederland stond daarom niet te juichen bij de komst van vluchtelingen uit landen achter het IJzeren Gordijn. Berghuis: "Een communistische

agententheorie vierde hoogtij."¹ Deze angstvalligheid achter de schermen werd met name duidelijk met de komst van Hongaarse vluchtelingen na het Sovjet-Russische neerslaan van de Hongaarse Opstand op 4 november 1956.

In Nederland werd met afschuw gereageerd op het neerslaan van de opstand. 'Door een even verraderlijke als laffe aanval op het nauwelijks bevrijde Hongaarse volk hebben Boelganin en Chroesjtsjov de ganse beschaafted wereld het bewijs geleverd dat het hele proces der destalinisatie slechts een uitvloeisel is van gebrek aan vertrouwen in eigen kracht. Een vrij Hongarije was voor de Russen onduldbaar. Daarom werd zondagmorgen vroeg een monsterlijk machtsapparaat in werking gesteld om de Hongaarse vrijheid in bloed te smoren', berichtte het Utrechts Nieuwsblad op 5 november.²

Bijna tweehonderdduizend Hongaren vluchtten de grens over uit angst voor de tanks van de Sovjet-Unie. Zij werden voornamelijk in Oostenrijk, maar ook in Joegoslavië opgevangen in vluchtelingenkampen, waarna hen

in andere landen zoals Nederland asiel werd verleend. In totaal kregen bijna drieduizend Hongaren toestemming om zich permanent in Nederland te vestigen. Aan ruim vijftienhonderd vluchtelingen werd tijdelijk opvang geboden op hun doorreis naar Canada.

In hoeverre organiseerde de Nederlandse regering de opvang van de Hongaarse vluchtelingen na het Sovjet-Russische neerslaan van de Hongaarse Opstand in 1956, en in welke mate speelde daarbij de angst voor het communisme een rol? Dit artikel tracht een duidelijk beeld te schetsen van de houding van Den Haag ten opzichte van de Hongaarse vluchtelingen. Was Nederland bang dat er onder de Hongaarse vluchtelingen communistische elementen aanwezig waren? In hoeverre werden de vluchtelingen 'gescreend' op communistische activiteiten/sympathieën en lidmaatschap van de Hongaarse veiligheidsdienst A.V.H.? En werd er ook na vestiging in Nederland toezicht gehouden op de vluchtelingen?

DE HONGAARSE VLUCHTELINGEN

Jenő Dzsingisz Gabor was een van de vele vluchtelingen uit Hongarije. Hij was 16 jaar toen hij met zijn moeder, zus en diens twee dochters vanuit de Hongaarse grensstad Sopron de vlucht naar Oostenrijk maakte. De communistische partij was Gabors familie niet



Vluchtelingen aan de Hongaars-Oostenrijkse grens in november 1965

gunstig gezind, omdat zijn vader een intellectueel was. “Deze families werden weggedrukt door de samenleving en raakten in een soort isolement. Wij wisten wie de andere lotgenoten waren, en dat waren er veel.” Gabors vader bleef na hun vlucht in Hongarije achter om te strijden in de oppositie.

Op 26 oktober 1956 arriveerden de eerste gevluchte Hongaren in Oostenrijk. Tot 4 november werd de Hongaars-Oostenrijkse grens nauwelijks bewaakt, waardoor vluchtelingen zonder problemen Oostenrijk konden bereiken. Na het neerslaan van de opstand

vluchtten tienduizenden Hongaren de grens over. Op 15 november hadden 15.000 Hongaren hun toevlucht gezocht in Oostenrijk. Op 20 november waren dat er ongeveer 50.000.³ Half december stond dit aantal op 130.000 en op 27 juni 1957 was dit aantal opgelopen tot 174.277.⁴ Zij werden opgevangen in Oostenrijkse opvangkampen om van daaruit naar een nieuwe bestemming te reizen. In

Joegoslavië werden in totaal 19.800 vluchtelingen opgevangen.⁵ Om verdere vluchtpogingen vanuit Hongarije te voorkomen, werd in de zomer van 1957 de Hongaars-Oostenrijkse grens hermetisch afgesloten.⁶

In Traiskirchen, een plaatsje in de buurt van Wenen, werden ongeveer

3 Ten-Doesschate, ‘Het Nederlandse toelatingsbeleid ten aanzien van Hongaarse vluchtelingen’, 44.

4 Ibidem, 38.

5 Ibidem, 46.

6 Ibidem, 39.

5.000 vluchtelingen ondergebracht.⁷ Ook Gabor en zijn familie werden in dit vluchtelingenkamp opgevangen. Lang heeft de familie Gabor daar niet gezeten. Al snel werd hen onderdak geboden bij de familie van de vertegenwoordiger van de Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties in Oostenrijk - V.A.M. Beermann -, waarna ze met een van de eerste treintransporten naar Nederland vertrokken. “Een docente van vroeger - die in dezelfde maatschappelijke en onderdrukte positie als mijn vader verkeerde - vertelde iedere les een kwartier heel enthousiast over Nederland omdat zij daar verschillende keren was geweest; daarom wilde ik naar Nederland. Mijn moeder sloot zich daarbij aan omdat zij het beste wenste voor haar zoon en zijn toekomst.”

OPVANG, VERBLIJF EN VESTIGING

“Terwijl de novemberregen zwiept over Utrechts duistere straten, straalt de Julianahal van talloze kanten. Het is woensdagavond: de avond dat de eerste trein met gevluchte Hongaren wordt verwacht. Ergens tussen Venlo en Utrecht moet die trein nu rijden, met de honderden mensen, voor wie in deze hal een nieuwe wereld moet beginnen”, berichtte het Utrechts Nieuwsblad op

7 Ibidem, 45.

15 november.⁸ Begin november stelde de ministerraad vast dat Nederland om humanitaire redenen Hongaarse vluchtelingen zou opnemen.⁹ Op 14 november kwam de eerste groep van 670 vluchtelingen in Nederland aan.¹⁰ Met de vijf treintransporten kwamen 2.849 personen voor permanent verblijf naar Nederland - 2.149 mannen en 700 vrouwen. Hierbij waren 314 gezinnen; in totaal 921 personen.¹¹

HULP IN DRIE FASEN

De hulp voor de vluchtelingen uit Hongarije kan in drie fasen worden verdeeld. De eerste fase betrof de hulp die vanaf Hongarije en Oostenrijk gedurende het transport per trein naar Nederland tot en met het verblijf in de Koninklijke Jaarbeurshallen in Utrecht werd verleend. Tijdens de eerste tijdelijke op-

8 ‘Eerste vluchtelingen uit bloedend Hongarije. Op de grens van twee werelden: Julianahal. Na vierentwintig uur sporen: een bed in een vrij land’, Utrechts Nieuwsblad, 15 november 1956, 3.

9 Duco Hellema, ‘De Hongaarse vluchtelingen van 1956’, Rekenschap 42 (1995) 32-37, aldaar 33.

10 Ten-Doesschate, ‘Het Nederlandse toelatingsbeleid ten aanzien van Hongaarse vluchtelingen’, 63.

11 Duco Hellema, Negentienvijfenzestig: De Nederlandse houding ten aanzien van de Hongaarse revolutie en de Suezcrisis (Amsterdam 1990) 204.

vang in de gebouwen van de Jaarbeurs was het Nederlandse Rode Kruis verantwoordelijk voor de organisatie. Hier vond de registratie door gemeenteambtenaren - volgens aanwijzingen van de Inspectie van de Bevolkingsregisters¹² - en verzorging van de vluchtelingen onder leiding van het Rode Kruis plaats, in samenwerking met het ministerie van Binnenlandse Zaken, het ministerie van Justitie en de Nederlandse Federatie voor Vluchtelingen.¹³ Vervolgens werden de vluchtelingen overgebracht naar tijdelijke verblijfsplekken - zoals recreatieoord - door het land; dit behelsde de tweede fase van de hulp.¹⁴

De derde fase van de hulpverlening betrof de definitieve huisvesting van gezinnen in een eigen woning en van vrijgezellen in kosthuizen. Deze fase betrof tevens de hulp die geboden werd

12 Nationaal Archief, 3.03.89 Parket van procureur-generaal te 'Gravenhage 1945-1979, inv.nr.: 11, A 5/56, notulen van de vergadering (29 november 1956) van procureurs-generaal, fgd. directeurs van politie in het ministerie van Justitie, 6 december 1956.

13 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 358, samenvatting van de vergadering van de ambtelijke commissie, JJ/10, 14 november 1956.

14 Ten-Doesschate, Het Nederlandse toelatingsbeleid ten aanzien van Hongaarse vluchtelingen, 61.

bij de integratie in de Nederlandse samenleving.¹⁵ Onder de bijna drieduizend Hongaarse vluchtelingen bevonden zich onder meer 160 studenten. De zorg hiervoor werd toevertrouwd aan het Universitair Asyl Fonds, een instelling die zich sinds 1948 inzette voor gevluchte studenten, zodat zij aan verschillende universiteiten in Nederland hun studie konden voortzetten.¹⁶

De vestiging verliep volgens Jenő Dzsingisz Gabor allemaal erg vlot. In Nederland aangekomen ging Gabor al binnen enkele weken naar school bij de Jezuïeten in Nijmegen. Al snel kregen de Hongaarse vluchteling en zijn familie een huis aangeboden. "De eerste paar dagen dacht ik nog dat we terug zouden keren naar Hongarije." Maar vanaf de executie van Imre Nagy in 1958, de held van de revolutie, wilde Gabor niets meer met zijn geboorteland te maken hebben. "En dat gevoel heb ik tot 1989 gehouden." Jenő Dzsingisz Gabor verging het in de Nederlandse samenleving zeker niet slecht. Na zijn

15 Gelders Archief, Archief 2198 Secretarie Gemeente Arnhem 1950-1959, inv.nr.: 915, brief, aan: de Heren Burgemeesters in Gelderland, van: Provinciale Commissie Vluchtelingen hulp Gelderland Voorzitter Mr.Dr. I.N.Th. Diepenhorst de wnd. Secretaris: Jhr. G.A. de Bosch Kemper, Arnhem, 20 december 1956.

16 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief Evert Kupers, inv.nr.: 23, persdienst Vluchtelingen hulp 29 januari 1957.

studie Internationaal Bestuursrecht en Economie in Tilburg kwam hij terecht in de scheepvaartsector onder het ministerie van Economische Zaken. Van 1983 tot 1990 was hij burgemeester van het Twentse dorp Haaksbergen. In de jaren negentig werkte hij als staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij voor het CDA in het kabinet-Lubbers, waarna hij als lid van de landbouwraprad enkele jaren bij de ambassade in Boedapest gevestigd was. Zijn vader bleef al die tijd in Hongarije. "En dat terwijl hij door de toenmalig minister-president Luns op mijn huwelijk toestemming kreeg om met de speciale status van welkome vluchteling naar Nederland te komen." Zijn vader sloeg dit aanbod echter af; hij gunde de Hongaarse regering zijn vertrek niet. Gabors vader maakte de val van het communisme in zijn land in 1989 niet meer mee; hij stierf in 1982.

TOEZICHT OP DE HONGAREN IN NEDERLAND

Nederland stelde zich gedurende de Koude Oorlog van begin af aan wantrouwend op tegenover Oost-Europa en het communisme. In hoeverre lette Den Haag als gevolg daarvan extra goed op bij de komst van de vluchtelingen uit Hongarije? Schrijver Menno Bos denkt dat de Nederlandse regering geen enkele aandacht besteedde aan de achtergrond van de Hongaarse vluchte-

lingen. In zijn artikel 'Zuinige opvang: Hongaarse vluchtelingen in Nederland' in het Historisch Nieuwsblad zegt hij: 'Opvallend is het dat de Binnenlandse Veiligheidsdienst (B.V.D.) geen enkele belangstelling toonde voor eventuele communistische sympathieën onder de nieuwkomers.'¹⁷ Maar schijn bedriegt. Achter de schermen hield de Nederlandse overheid wel degelijk een oogje in het zeil, zelfs nadat het in Oostenrijk aanwezige selectieteam enkel Hongaren had toegelaten die na 4 november waren gevlucht. Duco Hellema zegt hierover: 'De Nederlandse gezant in Boedapest, F.W. Craandijk, waarschuwde Den Haag dat vooral in de eerste stroom vluchtelingen tot 4 november, 'ongure elementen' als communisten en A.V.H.-agenten aanwezig waren. Er moest goed worden opgelet. Craandijk zelf verstrekke daarom alleen visa aan Hongaren met een paspoort, en alleen dan 'als zij bij ons gunstig bekend zijn of in Nederland relaties hebben die zich over hen kunnen ontfermen. [...] Zij die met mijn hulp de reis ondernemen zijn in alle geval politiek betrouwbaar en worden niet armlastig', verzekerde de gezant Den Haag.'¹⁸ De A.V.H. (Allamvedelmi Hatóság) was

17 Menno Bos, 'Zuinige opvang: Hongaarse vluchtelingen in Nederland', Historisch Nieuwsblad 15 (2006) 42-46, aldaar 45.

18 Hellema, 'De Hongaarse vluchtelingen van 1956', 36.

als Hongaarse Staatsveiligheidsdienst het voornaamste Hongaarse inlichtingen- en veiligheidsorgaan. Het was sinds mei 1950 verantwoordelijk voor de beveiligingsmaatregelen ten aanzien van militairen en militaire instanties in Hongarije. Het staatscontroleapparaat A.E.K. (Allami Ellenorzo Kozpont) oefende haar invloed uit op het economische leven in Hongarije en werkte nauw samen met de A.V.H.¹⁹

Het Nederlandse selectieteam zag er op toe dat er geen communisten, A.V.H.-agenten, criminelen en zigeuners werden geselecteerd om naar Nederland te komen.²⁰ Het selectieteam bracht op 19 november verslag uit aan de afdeling Vreemdelingenzaken van het ministerie van Justitie. De veiligheidsdienst stelde dat politiek ongewenste elementen uit de kampen waren verwijderd; nochtans achtte de delegatie het beter te selecteren uit vluchtelingen die kortgeleden de grens waren gepasseerd. Als uitgangspunt hiervoor werd 4 november 1956 aangehouden, de dag van het neerslaan van de opstand.²¹ Toch

19 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 371, basisgegevens betreffende Hongarije, 23 november 1956.

20 Hellema, 'De Hongaarse vluchtelingen van 1956', 36.

21 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van

werden de vluchtelingen na aankomst in Nederland uitgebreid 'gescreend'²², waarbij Justitie in de eerste plaats zeer verdacht was op A.V.H.-agenten onder hen. Opvallend genoeg werd er minder aandacht geschonken aan eventuele communistische partijleden.

SCREENING

Al voordat de vluchtelingen naar Nederland kwamen werd vanuit de politiek gevreesd dat er zich onder de vluchtelingen 'dubieuze figuren' zouden bevinden en dat daarbij een 'criminele en politieke screening' uit veiligheidsoverwegingen noodzakelijk werd geacht voordat de vluchtelingen zouden uitzwermen.²³ In de recreatieoorden waar de Hongaarse vluchtelingen na aankomst in de Jaarbeurshallen werden opgevangen waren rijksrechercheurs gestationeerd. Bij aankomst in Nederland werden de Hongaarse vluchtelingen aan

de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 358, verslag van de selectieteams, 19 november 1956.

22 Hellema, 'De Hongaarse vluchtelingen van 1956', 36.

23 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 358, aan: secretaris-generaal, van: hoofd van de Afdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking, No. AJZ 354/E-140, 12 november 1956.

een door de B.V.D. verstrekte vragenlijst onderworpen - in zowel het Nederlands als in het Hongaars - waarin zij onder meer hun geboortegegevens, beroepen, familierelaties, politieke oriëntering, datum en redenen van hun vlucht dienden in te vullen. Daarbij is vooral vraag 15 essentieel voor dit onderzoek: 'Welke personen van A.V.H., Communist. Organisatie kent U en wie onder hen zijn ook uit Hongarije gevlucht, waar deze het laatst gezien en welke in Nederland gezien?'²⁴ Aan de hand van deze ingevulde lijsten vonden verhoren plaats met behulp van tolken.

Het werd zeer belangrijk geacht om vast te stellen welke vluchtelingen de verhoorde kende en wie men daarvan in Nederland had gezien.²⁵ Bij het screenen van de Hongaren in de opvangkampen van de procureur-generaal in Arnhem werden lijsten opgesteld met de namen van diegenen, die volgens de vluchtelingen notoire communisten of

24 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 371, vragenlijst Hongaarse vluchtelingen legerplaats 'Budel'.

25 Nationaal Archief, 3.03.89 Parket van procureur-generaal te '-Gravenhage 1945-1979, inv.nr.: 11, A 5/56, Notulen van de vergadering (29 november 1956) van procureurs-generaal, fgd. directeurs van politie in het ministerie van Justitie, 6 december 1956.

leden van de A.V.H. waren. Van deze personen werd echter niemand aangehouden in de kampen in het opvangkamp in Arnhem.²⁶

De door de procureur-generaal voor de screening aangewezen ambtenaren - rijksrechercheurs - hadden te allen tijde toegang tot de verblijfplaatsen van de vluchtelingen. Overplaatsingen van vluchtelingen naar andere kampen dienden terstond aan de in het kamp aanwezige politieambtenaar te worden medegedeeld. De vluchtelingen mochten zich niet buiten het kamp vestigen zonder toestemming van de desbetreffende procureur-generaal. Daarnaast mochten de vluchtelingen zich niet buiten de gemeente begeven waarin hun verblijfplaats was gelegen. Indien zij zich niet aan deze regels hielden werden zij bij

*De politiek
vreesde dat
er zich
'dubieuze
figuren'
onder de
vluchtelingen
zouden
bevinden*

26 Nationaal Archief, 3.03.89 Parket van procureur-generaal te '-Gravenhage 1945-1979, inv.nr.: 12, A 1/57, Notulen van de vergadering (10 januari 1957) van procureurs-generaal, fgd. directeurs van politie in het ministerie van Justitie, 17 januari 1957.

de politie bekend gemaakt en werd een onderzoek ingesteld. Als zou blijken dat zij 'ongewenste activiteiten' bedreven, werden bijzondere maatregelen van vreemdelingentoezicht toegepast. Voor deze moeilijke en onbetrouwbare gevallen zouden speciale verblijfplaatsen worden ingericht.²⁷ Eventueel zouden zij naar een afzonderlijk kamp worden overgebracht. Dit was ook van toepassing op vluchtelingen wiens screening tot een ongunstig resultaat had geleid. De politie diende meer dan gewoonlijk aandacht te besteden aan het gedrag en de denkbeelden van de vreemdelingen, vooral aan hun politieke overtuigingen, omdat er weinig bekend was over hun verleden. De B.V.D. centraliseerde alle inlichtingen betreffende de vluchtelingen op politiek gebied.²⁸ In de praktijk werkte de screening niet altijd even soepel. Veel Hongaren werden door de veelvuldige overplaatsingen niet gescreend, terwijl anderen onvindbaar

27 Nationaal Archief, 3.03.89 Parket van procureur-generaal te 's-Gravenhage 1945-1979, inv.nr.: 11, A 5/56, notulen van de vergadering (29 november 1956) van procureurs-generaal, fgd. directeurs van politie in het ministerie van Justitie, 6 december 1956.

28 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 358, aan: H.H. procureurs-generaal, fgd. directeurs van politie, van: de minister van Justitie, 29 november 1956.

waren. Een ander probleem was de verhuizing van vluchtelingen naar andere gemeenten zonder vermelding van een nieuw adres. Voor de politie was het een zeer tijdrovende zaak om deze mensen op te sporen.²⁹

PLAATSELIJK TOEZICHT

Dat de plaatselijke toezichthouders verdacht waren op bepaalde 'ongure elementen' blijkt wel uit een rapport van de rijksrecherche in Leeuwarden in het kader van het verhoor van Hongaarse vluchtelingen in Kortehemmen in december 1956. Daarin schepten de verklaringen van een bepaalde Hongaar 'op zijn zachtst gezegd bevreemding'. De betreffende Hongaar noemde veel namen van officieren van de A.V.H. 'Wij menen daarin reden te zien om gereserveerdheid tegenover deze verklaringen in acht te mogen nemen.'³⁰

Ook de rijksrecherche in Breda stelde persoonslijsten op waarin onder-

29 Nationaal Archief, 3.03.89 Parket van procureur-generaal te 's-Gravenhage 1945-1979, inv.nr.: 12, A 1/57, Notulen van de vergadering (14 februari 1957) van procureurs-generaal, fgd. directeurs van politie in het ministerie van Justitie, 20 februari 1957.

30 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 358, rapport, van: rijksrecherche Leeuwarden, 15 december 1956.

scheid werd gemaakt tussen politiek betrouwbaar en niet betrouwbaar. Slechts een enkeling behoorde tot de laatste groep. In het opvangkamp 'Bosch en Ven' in Oisterwijk was voorzichtigheid geboden bij een Hongaar die laarzen droeg van de A.V.H. Hij had aangegeven mijnwerker te zijn geweest, maar volgens de plaatselijke inspecteur-rijksrechercheur J.A. Vissen wezen zijn handen daar niet op. Overige kampbewoners zouden hem mijden. Ook met de Hongaarse vluchteling met wie de verdachte een verhouding had, was voorzichtigheid geboden.³¹

Bij de rijksrecherche in Amsterdam gingen er geruchten de ronde dat er zich onder de vluchtelingen daar twee leden van de Hongaarse staatspolitie bevonden. Van deze twee verdachten waren de namen niet bekend, maar wel hun registratienummers. Er werd een onderzoek ingesteld naar de identiteit van deze Hongaren. Een van de registratienummers bleek een één jaar oude baby te zijn. De geruchten waren derhalve niet erg betrouwbaar. Toch werd er door rechercheur J.D. van Wijk contact opgenomen met de geestelijke

31 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 358, van: inspecteur rijksrechercheur J.A. Visser, rijksrecherche Breda, aan: procureur-generaal fgd. directeur van politie te 's Hertogenbosch, Breda, 2 december 1956.

verzorger van het Rooms-Katholieke deel van de vluchtelingen, de Hongaarse pater Rocho Radanyi. Die meende dat er ongetwijfeld 'politiek verkeerde elementen' onder de vluchtelingen waren, maar hij wist hier vooralsnog niets specifiekers over te melden. Hij zegde echter toe om de rijksrecherche te informeren zodra hem hierover iets ter ore zou komen.³²

In Eerbeek maakten de inspecteur-rijksrechercheur E. Schilderman en rijksrechercheur A.L. van Campen notitie van een vluchteling die verklaarde dat hij in Utrecht door een onbekende Hongaar was gevraagd om in Nederland bij de Communistische Partij te gaan.³³ En het verhoor van in Zeist verblijvende Hongaarse vluchtelingen wekte achterdocht omdat slechts weinigen de namen noemden van A.V.H.-agenten of communistische functionarissen.

32 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 358, rapport, van: rijksrecherche Amsterdam, door: rechercheur J.D. van Wijk, 7 november 1956.

33 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 358, rapport, van: inspecteur-rijksrechercheur E. Schilderman en Rijksrechercheur A, A.L. van Campen, aan: procureur-generaal fgd. directeur van politie te Arnhem, 25 november 1956.

Het was volgens de plaatselijke rapporteur desondanks niet onaanneemelijk dat zij bekend waren met dit soort functionarissen.³⁴ Door het hele land werd in ieder geval voorzichtigheid in acht genomen bij het stuiten op verdachte omstandigheden en personen.

TOEZICHT OP GEVESTIGDE HONGAREN

In januari 1957 waren alle namen van de Hongaarse vluchtelingen in kaart gebracht. Dagelijks kwamen van de procureurs-generaal de screeningsrapporten binnen; deze werden zo spoedig mogelijk bij de dossiers gevoegd. Slechts een klein gedeelte van deze rapporten was tot dan toe gecontroleerd.³⁵

Eind januari 1957 bepaalde het hoofd van de afdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking dat men

34 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 359, Nr. 1120/56-v.W, rijksrecherche Amsterdam, van: de rapporteur, aan: de procureur-generaal fgd. directeur van politie te Amsterdam.

35 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 359, Nr. AJZ.354/E.140, aan: het hoofd van de afdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking, 23 januari 1957.

een begin zou maken met het nalezen van de rapporten van de in november en december aangekomen Hongaarse vluchtelingen. Bij de controle diende in het bijzonder rekening te worden gehouden met gegevens die de betrouwbaarheid van de vreemdeling (en eventueel die van diens echtgenote) in twijfel zouden trekken. Hierbij moest gekeken worden of de vluchteling was gevlucht na de Sovjet-Russische aanval op Boedapest op 4 november. Ook diende van elke naam die de vreemdeling had genoemd - hetzij als familielid of bekende, 'hetzij als zijnerzijds gesignaleerde onbetrouwbare vreemdeling' - een documentatiestuk te worden geschreven.³⁶

In de daarop volgende periode werden de Hongaarse vluchtelingen consequent in de gaten gehouden. Een codetelegram van Luns op 3 april 1957 laat zien dat men nog steeds verdacht was op leden

36 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 359, notulen van een gesprek op 29 januari 1957.

De Hongaarse vluchtelingen werden consequent in de gaten gehouden

van de Hongaarse geheime staatspolitie onder de vluchtelingen: 'Naar mijn mening moet ernstig rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat E. een A.V.O.-agent - latere A.V.H. - is, zodat bij contact met hem grote voorzichtigheid in acht ware te nemen.'³⁷

Ook werden verscheidene vluchtelingen tot eind 1957 door de plaatselijke politie opnieuw verhoord.³⁸ Het archief van de procureur-generaal in Amsterdam bevat bijvoorbeeld tientallen uitgebreide notulen van nadere verhoren met daarin onder meer grondige informatie over de levensloop van de betrokkene en diens vlucht uit Hongarije. Daarbij diende de verhoorder tevens zijn indruk over de vluchteling op papier te zetten. Dit resulteerde in enkele opvallende citaten van de rapporteur: 'geen snugger type, doch ziet er netjes en verzorgd uit'³⁹, 'eenvoudige

37 Nationaal Archief, 2.05.253 Ministerie van Buitenlandse Zaken Ambassade Oostenrijk 1955-1974, inv.nr.: 406, parafrase van een op 3 april 1957 ontvangen codetelegram aan de Nederlandse ambassade in Oostenrijk, van Luns 52.

38 Noord-Hollands Archief, 562 Parket van procureur generaal te Amsterdam 1950-1959, inv.nr.: 139, no. P3041/56, rapport van verhoor van Hongaarse vluchteling op 12 december 1957.

39 Noord-Hollands Archief, 562 Parket van procureur generaal te Amsterdam 1950-1959, inv.nr.: 138, no. 23/2-13082/69-41A, rapport, aan: de hoofdcommissaris van politie te Haarlem,

jongen, die veel meegemaakt heeft'⁴⁰, en 'maakt een nette en intelligente indruk. Spreekt vrijuit.'⁴¹ Ook werden werkgevers bij wie Hongaarse vluchtelingen in dienst waren, benaderd om informatie te verstrekken. Een rapport van een verhoor in maart 1956 vertelt het volgende: 'Harmath heeft gedurende ruim vier maanden dat hij in ons land verblijft, blijk gegeven van een goede instelling. Zijn maatschappelijk gedrag geeft - blijkens verkregen inlichtingen - geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen en ook bij zijn werkgever NV Werkspoor alhier, bleek hij goed zijn best te doen.'⁴²

In een brief aan de Nederlandse Federatie voor Vluchtelingenhulp in mei 1958 werd echter, namens de minister van Justitie door het hoofd van de

Haarlem, 13 februari 1957.

40 Noord-Hollands Archief, 562 Parket van procureur generaal te Amsterdam 1950-1959, inv.nr.: 138, no. 23/2-13082/70-41A, rapport, aan: de hoofdcommissaris van politie te Haarlem, Haarlem, 14 februari 1957.

41 Noord-Hollands Archief, 562 Parket van procureur generaal te Amsterdam 1950-1959, inv.nr.: 138, no. 23/2-13082/128-41A, rapport, aan: de hoofdcommissaris van politie te Haarlem, Haarlem, 22 februari 1957.

42 Noord-Hollands Archief, 562 Parket van procureur generaal te Amsterdam 1950-1959, inv.nr.: 138, E/4 - 186'57 Vreemd., Politie Utrecht Inlichtingen Dienst, Utrecht, 25 maart 1957.

Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking, nog wel gevraagd naar de verblijfplaats van een aantal Hongaarse vluchtelingen van wie de verblijfplaats niet bekend was bij het desbetreffende ministerie.⁴³ Er bevindt zich meer correspondentie van dit kaliber in het archief. Een ander opvallend gegeven is dat het archief van de procureur-generaal in Amsterdam tientallen, zo niet honderden verhuisberichten bevat van voornamelijk vluchtelingen die zich gedurende het jaar 1957 elders in Nederland huisvestten.⁴⁴ Deze informatie - inclusief naam en geboortedatum van de vluchteling en het oorspronkelijke en nieuwe adres - werd door het ministerie van Justitie opgeslagen. Er was dus kort na de ontvangst van de vluchtelingen wel degelijk sprake van een 'angstpsychose' voor communistische elementen onder de Hongaarse vluch-

43 Nationaal Archief, 2.09.52 Archief van de Algemene en Juridische Zaken van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking (1938) 1956-1976 (1981), inv.nr.: 358, aan: de Nederlandse Federatie voor Vluchtelingenhulp, van: de minister van Justitie, namens de minister, hoofd van de Hoofdafdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking, A.J.Z. 354/E.140., 27 mei 1958.

44 Noord-Hollands Archief, 562 Parket van procureur-generaal te Amsterdam 1950-1959, inv.nr.: 138, No. P. 3041/56, verhuisbericht, aan: de burgemeester van Uitgeest, van: de procureur-generaal fgd. directeur van politie Dulleman, Amsterdam, 15 april 1957.

telingen. Vanaf het moment dat bekend werd dat er vluchtelingen naar Nederland kwamen was Den Haag vooral verdacht op A.V.H.-agenten onder hen. Deze argwaan zwakte af na 1957.

In totaal kregen bijna drieduizend Hongaren toestemming om zich permanent te vestigen. De Nederlandse regering liet de organisatie van de opvang, het verblijf en de vestiging van de Hongaarse vluchtelingen succesvol over aan particuliere organisaties. Hoewel het leek alsof de regering zich weinig bemoeide met de vluchtelingen, hield Den Haag achter de schermen wel degelijk een vinger in de pap, vooral op het gebied van vreemdelingenbeleid.

Vluchtelingen werden vanaf hun aankomst in Nederland nauwlettend in de gaten gehouden, ondanks dat het in Oostenrijk dienst doende selectieteam slechts vluchtelingen selecteerde die vanaf 4 november waren gevlucht. Zij werden binnen enkele weken uitgebreid gescreend door ambtenaren van het ministerie van Justitie. Het ministerie was erg verdacht op communistische elementen onder de vluchtelingen; de angst was groot voor voormalige A.V.H.-agenten. Vluchtelingen dienden bij aankomst in Nederland een uitgebreide vragenlijst in te vullen met behulp van tolken. Ook in de opvangkampen werd een oogje in het zeil gehouden: rijksrechercheurs hadden te allen tijde toegang tot verblijfplaatsen en bij verdachte omstandigheden werd

Den Haag onmiddellijk op de hoogte gesteld. Opvallend genoeg was Den Haag meer verdacht op voormalige A.V.H.-agenten dan op communistische partijleden, zo laten de archieven zien. Ook in de periode ná de vestiging van de vluchtelingen hield Justitie toezicht. Aan de hand van verhuisberichten werd Den Haag geïnformeerd over de vestiging van de vluchtelingen elders in Nederland. Daarnaast werden verschillende vluchtelingen die al enige maanden in Nederland verbleven door

de plaatselijke politie opnieuw verhoord. De tientallen verhuisberichten, uitgebreid ingevulde vragenlijsten en notulen van nadere verhoren liegen er niet om: een angstpsychose kenmerkte wel degelijk de kijk op de komst van Hongaarse vluchtelingen van achter het IJzeren Gordijn<<



Ontvangst van de eerste groep vluchtelingen in de Margriethal

Von Hünnern zu Kochen (gevulde kip)

PAULA HENDRIKX EN MARCELLA KLINKER

KOKEN MET MARIETJE

In de middeleeuwen aten gewone mensen pap uit een grote pan. De rijken tafelden veel uitgebreider, met stukken vlees en allerlei exotische specerijen. Johanna Maria van Winter, oud/hoogleraar middeleeuwse geschiedenis, weet alles over de historische keuken. In Aanzet schotelt zij u een bijzonder gerecht uit het verleden voor.

Dit Duitse recept heeft mevrouw Van Winter, ofwel Marietje, met zorg uit haar enorme collectie historische kookboeken voor ons uitgekozen. Het is namelijk een recept met een raadsel betreffende een ingrediënt, en dat intrigeert haar.

Dit recept, waarbij een kip wordt gevuld met gehakt, is afkomstig van ene Meester Hans, een kok in dienst

van een welgestelde huishouding in Zuid-Duitsland. Volgens Marietje heeft Meester Hans een fout heeft gemaakt: in zijn recept spreekt hij van het gebruik van kaneelbloesem, terwijl het veel gebruikelijker is om de schors van kaneel te gebruiken. Na enig onderzoek, een experiment met kaneelbloesem in vloeibare vorm en een smaaktest, kon Marietje ons vertellen dat het gerecht

met normale kaneel beter smaakt dan met kaneelbloesem; Meester Hans heeft zich dus vergist.

Recepten werden in middeleeuws Duitsland meestal opgeschreven door koks in dienst van een huishouding van hoge stand. Zij beheersten het schrift, terwijl het grootste deel van de bevolking dat niet deed. Dit gerecht is karakteristiek voor de rijkere middenklasse: eenvoudig maar met veel vlees, vis en gevogelte, dat luxer en exclusiever werd gemaakt door toevoeging van relatief dure specerijen. Groenten werden nauwelijks gegeten.



Johanna Maria van Winter

INGREDIËNTEN

Voor 3 porties: 1 hele kip, 200 gram mager kalfs- of varkensgehakt, 4 eieren, kaneel, zwarte peper, een beetje saffraan, karweizaad, kruidnagel, gemberpoeder, nootmuskaat, korianderzaad en foelie. Als bijgerecht: grof brood.

BEREIDING

Kruid het gehakt goed met wat zout, gemberpoeder, kaneel en peper. Verwijder de poten van de kip en vul de kip met het gehakt; kook daarna de kip in een grote pan. Maak er een dunne saus bij, in een aparte kom door 4 hardgekookte eieren klein te hakken, door een zeef te wrijven en het resultaat dun te maken met de van de kip getrokken kippenbouillon. Kruid deze saus daarna met wat kaneel, saffraan, karweizaad, kruidnagel, gemberpoeder, nootmuskaat, korianderzaad en foelie. De saffraan zorgt voor een gele kleur. Zorg dat de saus echt nat is, want de kip is vrij droog. Serveer met brood<<

Internationale poppenkast in Vietnam *

SOPHIE DE RIE EN ANTHE DE WEERD

ARTIKEL

In de tweede helft van de twintigste eeuw was de opkomst van het communisme een feit. Naast de grote communistische macht van de Sovjet-Unie werd op 1 oktober 1949 ook de Volksrepubliek China uitgeroepen. Het nieuwe communistische China was een machtige natie die het wereldwijde aandeel van het communisme in één klap een stuk groter maakte. De Chinese communistische partij was in 1949 met haar 3 miljoen leden de op één na grootste communistische partij ter wereld.

*De geraadpleegde literatuur van dit artikel is te vinden in de literatuurlijst op pagina 47

Door hun gedeelde communistische ideologie verwachtte de buitenwereld al langer dat beide grootmachten hun krachten zouden bundelen. Dit gebeurde op 14 februari 1950, toen het Vriendschapsverdrag tussen China en de Sovjet-Unie werd getekend. De vereniging van de Sovjet-Unie en de Volksrepubliek China tot één monolithisch Sino-Sovjet blok boezemde vooral de westerse landen veel angst in. Met de satellietstaten meegerekend, omvatte het communisme een vijfde van het landoppervlak van de wereld en een derde van de totale bevolking. De westerse wereld sloeg deze ontwikkeling met spanning gade, want dit betekende een verschuiving van de internationale

machtsbalans. Vooral de Verenigde Staten wierp zich al gauw op als leider van de bestrijding van deze internationale 'communistische dreiging'.

Tegen de achtergrond van deze dreiging legde de Amerikaanse president Eisenhower al op 7 april 1954 het strategische belang van Indochina aan de rest van de vrije kapitalistische wereld uit. Dit deed hij aan de hand van de tegenwoordig alom bekende 'domino-theorie', waarin hij het Vietnam-conflict dat eind jaren vijftig ontstond, presenteerde als doorslaggevende strijd tegen het communisme. Want, zo stelde de Verenigde Staten, wanneer Vietnam in handen van het communistische China viel, zou het communisme zich al snel als een olievlek over heel Zuid-Oost Azië verspreiden.

De verslaggeving in de westerse media sloot op haar beurt feilloos aan bij deze politieke opvatting. De vijand werd simpelweg 'hét communisme' genoemd en alle communistische regimes en partijen werden hierbij als één verenigd monolithisch blok voorgesteld. Toen de Verenigde Staten in het midden van de jaren zestig steeds verder verwickeld raakte in het Vietnam-conflict, werden ook diens NATO-partners hierin meegetrokken.

EEN SINO-SOVJET SCHAAKSPEL
Het internationale machtsblok van

de Sino-Sovjet relatie stelde op een zeer sterke gedeelde communistische ideologie en bracht voor beide landen veel belangrijke politieke voordelen met zich mee. Één van de belangrijkste voordelen was de wederzijdse toezegging militaire hulp te verstrekken in geval van Japanse of Amerikaanse agressie. Het was belangrijk om tegen beide naties een gezamenlijk standpunt in te nemen, met name tegen de Verenigde Staten. Niet alleen omdat zij met Rusland verwickeld waren in een Koude Oorlog, maar ook het kapitalistische westen vertegenwoordigden.

Het Vriendschapsverdrag vormde echter ook een voedingsbodem van rivaliteit in de Sino-Sovjet relatie. Mao moest herhaaldelijk aandringen op een officieel verdrag om de Sino-Sovjet relatie te bekrachtigen. Hoewel hij uiteindelijk zijn zin kreeg, voelde hij zich vernederd door Stalins neerbuigende houding en diens weigering om China als gelijke partner te beschouwen. De hulp van de Sovjet-Unie was bovendien willekeurig en moest in veel gevallen op een later tijdstip

Er bestonden verschillende opvattingen over hoe de vijand het best kon worden bestreden

duur worden betaald. Vanuit het Chinese oogpunt stelde de Sovjet-Unie zich meer dan eens arrogant op en militaire assistentie was over het algemeen niet vrijblijvend.

China was hierdoor niet onverdeeld positief over het bondgenootschap met de Sovjet-Unie, dat ook in internationale diplomatieke kringen niet onopgemerkt bleef. Ondanks het beeld dat veelal in de media werd geschetst, zagen zelfs de meest anticomunistische politici de Sovjet-Unie en China niet als een monolithisch blok, maar hoofdzakelijk als een hecht bondgenootschap. Stalin twijfelde echter openlijk aan het vermoogen van het communisme om in China aan de macht te komen en werkte dit

proces bij tijden zelfs tegen. Hij bleef zich neerbuigend gedragen ten opzichte van Mao, zelfs na diens onverwachte communistische triomf in 1949.

De onevenwichtige verhouding tussen de landen en hun onderlinge sociale en economische verschillen leidde er ook toe dat beiden andere opvattingen ontwikkelden over een aantal belangrijke zaken. Met name over het voortbestaan van hun eigen samenleving en hoe de vijand het beste kon worden bestreden. De Sovjet-Unie ontwikkelde een strategie waarbij coëxistentie en vreedzame competitie tot de gewenste resultaten moesten leiden, terwijl China nog in de revolutionaire stemming verkeerde en de vijand met kracht en

snelheid te lijf wilde gaan. In hun strijd tegen het kapitalisme en hun vijanden, raakten China en de Sovjet-Unie elkaar als bondgenoot langzaam kwijt. Ten tijde van Stalins dood in 1953 waren er al duidelijke scheuren zichtbaar in de Sino-Sovjet relatie.

EEN STRATEGISCH SPEL

Na Stalins dood deed opvolger Nikita Chroesjtsjov zijn uiterste best de relatie met China te verbeteren. Van 1953 tot 1956, verschaft de Sovjet-Unie uitgebreide financiële, diplomatieke en militaire steun aan China. Het verlangen van de Sovjet-Unie om een goede relatie met China te onderhouden was zo sterk dat het China in 1954 politiek, militair en economisch steunde in haar poging Taiwan te 'bevrijden'. Het resultaat was echter dat Mao Chroesjtsjov neerbuigend begon te behandelen. Wat de Sovjet-Unie ook deed om aan de eisen van China en vooral Mao tegemoet te komen, China voelde zich nog altijd een ongelijke partner van de Sovjet-Unie.

De grootste strijd die zich tussen China en de Sovjet-Unie ontwikkelde was die om de rol van het internationale communistische leiderschap. Mao bleef voortdurend de superioriteit van de Sovjet-Unie bevestigen, wat een negatieve invloed op de onderlinge relatie tussen de landen had. Zo deed China in 1957 voor het eerst een duidelijke

poging om hier permanente verandering in te brengen. Mao drong aan op een internationale communistische conferentie, die in november dat jaar in Moskou werd gehouden. Tijdens deze conferentie werd voor het eerst openlijk gesproken over de wenselijkheid van internationaal leiderschap en wie die rol moest gaan vertolken. Mao speelde gedurende de hele conferentie een centrale rol en was verrassend genoeg voorstander van een leiderschapspositie van de Sovjet-Unie. Chroesjtsjov realiseerde zich echter later pas dat China een leiderspositie voor de Sovjet-Unie creëerde, zodat het die rol later kon overnemen. De conferentie van 1957 vormde op deze wijze zowel een hoogtepunt van de Sino-Sovjet relatie, als het startsein voor de officiële breuk.

De verslechterde verhouding tussen de communistische broeders nam vanaf 1964 fysieke vormen aan toen Mao de Sovjet-Unie ervan beschuldigde teveel grondgebied tot zich te nemen dat niet aan hen toebehoorde. Onderdeel daarvan was voormalig Chinees gebied aan de Sino-Sovjet grens. Hoewel de intensiteit van de grensconflicten aan het einde van 1964 afnam, vonden er nog tot 1969 sporadische uitbarstingen van onrust en geweld plaats.

Chroesjtsjov werd in 1964 als leider van de communistische partij van de Sovjet-Unie vervangen door voormalig staatshoofd Leonid Brezjnev. Hoewel Mao en Brezjnev beiden geïnteresseerd



Mao met Chroesjtsjov

waren in het zoeken van toenadering, kwam het hier door de onderlinge spanningen niet van. Mao's wens dat de Sovjet-Unie haar volledige partijprogramma zou intrekken en afstand zou nemen van de destalinisatie, werd hem niet in dank afgenomen door het nieuwe gezag van de Sovjet-Unie. Eind

Hanoi speelde China en de Sovjet-Unie handig tegen elkaar uit

had weggestuurd. Zodra Mao dit ter ore kwam, concludeerde hij dat er een groot complot tegen hem gesmeed werd, waarna hij geen enkel verder contact wenste te onderhouden met Breznev.

VIETNAM ALS PODIUM

De groeiende onderlinge strijd tussen de twee landen werd steeds duidelijker zichtbaar toen het conflict in Noord-Vietnam steeds meer op begon te spelen. Uit de diplomatieke correspondentie van de ambassades blijkt duidelijk dat zowel China als de Sov-

jet-Unie er aanvankelijk weinig voor voelden om betrokken te raken bij de oorlog. Maar toen de Verenigde Staten zich actief mengden in het conflict, zag de Sovjet-Unie zich vanuit ideologisch standpunt gedwongen om wel actieve steun te geven aan Noord-Vietnam. Dit gebeurde vanaf begin 1965, door het leveren van wapens en andere hulpmiddelen. Op 11 februari 1965 kwam door de diplomatieke kanalen voor het eerst een verklaring van de Sovjet-Unie door naar Nederland, waarin de Sovjet-Unie daadwerkelijke militaire steun toezegde aan Noord-Vietnam. Daarop volgden in de loop van 1965 verschillende diplomatieke stukken vanuit Moskou die berichtten over de wens van de Sovjet-Unie om hulp te verlenen aan Noord-Vietnam in samenwerking met China.

Deze poging van de Sovjet-Unie om de invloed van het kapitalistische Amerika te beteugelen en de betrekkingen met haar communistische broeder weer te herstellen mislukte echter door toedoen van China. Dit bleek onder andere uit een brief van de Chinese ambassadeur van 10 april 1965, waarin hij niet alleen alle pogingen tot onderlinge samenwerking van de hand deed, maar ook vermeldde dat de Sovjet-Unie in diplomatieke kringen openlijk toegaf dat 'zij zich ten aanzien van het Vietnam-conflict in een moeilijk parket bevinden wegens de houding die de Chinezen innemen, in het bijzonder hun dwarsbomerij van Russische dienstverlening'.

Ondanks een dringend verzoek van de Sovjet-Unie, toonde China zich alerm minst bereid om de hulp aan Hanoi onderling te coördineren. Integendeel zelfs, de correspondentie vanuit Moskou laat zien dat China niet alleen probeerde te voorkomen dat de hulp aan Noord-Vietnam onderling werd geregeld, maar ook wilde verhinderen dat de hulp van de Sovjet-Unie Noord-Vietnam bereikte. China kon de hulp die de Sovjet Unie bood niet evenaren en Mao stelde daarom alles in het werk om de hulp van de Sovjet-Unie aan Noord Vietnam te stoppen. Hij probeerde zelfs Breznev ervan te overtuigen dat Noord-Vietnam helemaal geen hulp nodig had. Ondertussen trachtte Mao zelf Hanoi te paaien door het alle mogelijke hulp te bieden die China maar kon verlenen.

Vanaf het moment dat de Sovjet-Unie en China betrokken raakten bij het conflict, groeide Vietnam uit tot een podium voor de voortzetting van hun onderlinge strijd. Beide probeerden Noord-Vietnam aan zich te binden, waar Hanoi handig gebruik van maakte door de twee landen tegen elkaar uit te spelen. Al op 15 maart 1962, werd dit in een brief van een zaakgelastigde te Saigon letterlijk beschreven: 'Zolang de strijd om invloed in Noord-Vietnam niet is uitgestreden door de twee 'grote broeders' zal dit land trachten een maximum profijt te verkrijgen in de vorm van militaire en technische hulp.'

Deze opstelling van de Vietnamese overheid zorgde ervoor dat het zowel China als de Sovjet-Unie niet lukte om een monopolie op het bondgenootschap met Noord-Vietnam te verkrijgen. De onwil van Hanoi om één van beide landen als beschermheer te kiezen, de onwil van China om hulp aan Noord-Vietnam te coördineren en de manier waarop beide landen Noord-Vietnam te hulp schoten, maakten dat de Vietnamoorlog eerder een verscheurend dan een lijmend effect had op de Sino-Sovjet relatie.

ACHTER DE COULISSEN VAN DE INTERNATIONALE POPPENKAST

Dat de ideologische tweestrijd tussen de beide machten tot 1960 niet openlijk geleverd werd, is duidelijk terug te vinden in de correspondentie van de ambassades in Beijing en Moskou. Wel blijkt op dat moment al uit verschillende berichtgevingen van de Nederlandse delegatie in de Sovjet-Unie uit 1960 dat er sprake was van onderlinge onenigheid. Het beleid van de Sovjets dat de nadruk legde op vreedzame co-existentie, vormde een bron van strijd tussen China en de Sovjet-Unie. Ondanks dat verwachtte men niet dat dit 'tot breuk of anderszins' zou leiden, maar in werkelijkheid leek deze breuk al onontkoombaar.

Zowel China als de Sovjet-Unie pro-

beerden hun ideologische superioriteit te bewijzen door elkaars interpretatie van de 'juiste' communistische ideologie te betwisten. In een totalitair regime is de autoriteit van de leider onlosmakelijk verbonden met de mate van acceptatie van diens interpretatie van de geldende ideologie.

De herdenking veranderde van een grote viering in een schamele schijnvertoning

De enige manier waarop China binnen de onevenwichtige relatie druk kon uitoefenen op de Sovjet Unie, was daarom door haar ideologische autoriteit in twijfel te trekken.

Deze onderlinge strijd werd in het

begin zoveel mogelijk geheim gehouden voor de achterban en de buitenwereld. Eind jaren vijftig leverde China echter steeds openlijker kritiek op de interpretatie van de Sovjet Unie, in de hoop hiermee de machtsbalans te herstellen. Dit resulteerde in een steeds verdergaand en openlijker debat over ideologische superioriteit. In 1960 kwam het tot een openlijke strijd tussen de twee steeds verder uit elkaar groeiende communistische kampen. Om compromissen te voorkomen en als winnaar uit de strijd te kunnen komen, werden de beide kampen ertoe gedwongen een geheel eigen communistische ideologie

te ontwikkelen.

De groeiende tweedeling in het communistische kamp werd steeds zichtbaarder. Het debat tussen China en de Sovjet-Unie over hun 'ideologische meningsverschillen' vertoonde de eerste serieuze tekenen van strijd in hun diplomatieke correspondentie met de buitenwereld. Dit bracht ook nieuwe verwachtingen met zich mee over de consequenties van deze verdeeldheid. Desondanks werd er in diplomatieke stukken uit 1963 vanuit Moskou herhaaldelijk ontkend dat er harde bewijzen waren van een permanente tweedeling. Wel werd toegegeven dat er belangrijke aanwijzingen waren in die richting. En hoewel er in 1963 nog geluiden klonken over de wens van eenheid in het communistische kamp, waren deze in 1964 volledig verdwenen.

Zo waren er meer signalen die duiden op vijandigheid tussen de communistische broeders, waaronder de duidelijke veranderingen in het diplomatenbeleid van beide landen. In december 1962 berichtte de ambassade uit Peking al over de sluiting van de laatste Sovjet-consulaten in China. Ook de manier waarop beide landen elkaars ambassadepersoneel behandelden ten opzichte van hun eigen personeel toont de toenemende verslechtering van hun onderlinge diplomatieke betrekkingen.

De wijze waarop beide landen elkaars gedenkwaardige momenten herdachten en vierden was een andere belangrijke

indicatie voor de verslechterende relatie tussen China en de Sovjet-Unie. De herdenking van de ondertekening van het Vriendschapsverdrag van 14 februari 1950 speelde daarin een toonaangevende rol. Zo werd de herdenking in Peking in 1960 nog groots gevierd en bezocht door prominente leiders uit de Sovjet-Unie. In 1962 was dit al niet meer het geval en werd er opvallend minder aandacht besteed aan de viering. In 1963 waren er zelfs geen hooggeplaatste Chinezen meer aanwezig bij de viering in Peking. Tegen de verwachting in werd er in 1965 wel aandacht besteed aan de herdenking, maar op een dusdanig plichtmatige wijze dat een plaatselijke afgevaardigde het een 'uit zuiver opportunisme gemotiveerde façade' noemde.

De herdenking van het Vriendschapsverdrag in China veranderde zodoende in slechts vijf jaar tijd van een grootse viering in een schamele schijnvertoning. Toen de gebeurtenis uiteindelijk al haar politieke betekenis had verloren, was de onderlinge relatie tussen beide 'vrienden' al zodanig verslechterd dat deze zelfs al niet meer voor een schijnvertoning van saamhorigheid door kon gaan.

HET DOEK VALT

Dat een openlijke ideologische breuk grote gevolgen zou hebben voor de on-

derlinge politieke betrekkingen, sprak voor zich. Zeker voor twee landen waar de partijbetrekkingen en staatsbetrekkingen zo intens met elkaar verweven waren zoals bij China en de Sovjet Unie. Diplomaten uit beide landen hielden echter vol dat de onderlinge politieke relaties onveranderlijk goed waren. Maar uit verschillende diplomatieke stukken van ambassades uit China, de Sovjet-Unie en Vietnam kan onmiskenbaar worden afgeleid dat de communisten geen monolithisch blok vormden, ook niet met betrekking tot het Vietnam-conflict.

Tussen 1960 en 1965 waren er aanzienlijk veel berichten uit Peking en Moskou die inzichten en updates gaven over de wankelende relatie tussen de communistische grootmachten. Diplomaten schreven niet alleen over het feit dat de Sovjet-Unie bij internationale conflicten niet vanzelfsprekend steun betuigde aan China, maar ook over de afnemende mate waarmee belangrijke herdenkingen werden gevierd en het steeds moeizamer verlopende onderlinge diplomatenbeleid. Deze berichten en de berichtgeving over Mao's definitieve beëindiging van de diplomatieke betrekkingen met de Sovjet-Unie, laten geen enkele ruimte voor twijfel over de verdeeldheid tussen beide naties.

Ook met betrekking tot Vietnam waren er al langer tekenen die erop duiden dat China en de Sovjet-Unie onderlinge strijd voerden en elkaar de

loef probeerden af te steken. De Vietnamoorlog werd wereldwijd neergezet als de beslissende factor in de strijd tussen twee verenigde 'ideologische' machtsblokken. Maar met de kennis van nu kan zonder meer worden vastgesteld dat het onjuist was om alle communistische partijen en regimes als één monolithisch blok met een eenduidig doel voor te stellen. Toch trok Amerika met haar NATO-partners ten strijde in één van de meest omstreden oorlogen van de geschiedenis, terwijl zij ook toen al konden weten dat dit conflict niet de laatste nagel aan de kapitalistische doodskist zou zijn<<

LITERATUURLIJST

Secundaire bronnen:

- Chang, G.H., *Friends and Enemies. The United States, China and the Soviet Union, 1948-1972* (Stanford, California 1990).
- Chang, J. en J. Halliday, *Mao. Het onbekende verhaal* (Amsterdam 2008).
- *De polemiek. Over de algemene lijn van de internationale communistische beweging* (Rotterdam 1976).
- Heywood, A., *Political ideologies. An introduction* (New York, New York 2007).
- Kissinger, H., *Diplomacy* (New York, New York 1994).
- Kuisong, Y., 'The Sino-Soviet border clash of 1969: from Zhenboa Island to Sino-American rapprochement', *Cold War history* 1.1 (2000) 21-52.
- Lowenthal, R., 'Factors of unity and factors of conflict', in: T. Sellin (ed.), *The Annals of the American Academy of political and social science – Communist China and the Soviet bloc* (Philadelphia 1963) 106-116.
- Lowenthal, R., 'Soviet and Chinese communist world views', in: D.W. Treadgold (ed.), *Soviet and Chinese communism. Similarities and differences* (Seattle 1970) 374-404.
- North, R.C., *Moscow and Chinese communists* (Stanford, California 1953).
- Mehnert, K., *Peking en Moskou* (Franeker 1962).
- Papp, D.S., *Vietnam: the view from*

Moscow, Peking, Washington (Jefferson, North Carolina 1981).

- 'President Eisenhower's news conference, 7 April 1954', *The Pentagon papers* 1 (1971) 597-598.
- Service, R., *The penguin history of modern Russia. From tsarism to the twenty-first century* (Basingstoke 2009).
- Shen, Z. en X. Yafeng, 'Hidden currents during the honeymoon: Mao, Khrushchev, and the 1957 Moscow conference', *Journal of Cold War studies* 11.4 (2009) 74-117.
- Taubman, W., Khrushchev. *The man – his era* (Londen 2005).
- Zubok, V.M., *A failed empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (Chapel Hill 2007).

Primaire bronnen:

- Nationaal Archief, Den Haag, Ministeries AOK en AZ, Kabinet van de Minister-President, nummer toegang 2.03.01.
- Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Ambassade in China (Beijing/Peking), nummer toegang 2.05.166.
- Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Ambassade in de Sovjet-Unie te Moskou, nummer toegang 2.05.248.
- Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Ambassade in Zuid-Vietnam (later Vietnam) [Saigon, standplaats Bangkok], nummer toegang 2.05.264.

De Duitse Kwestie

Een bittere strijd binnen de muren van het Kremlin

MYRA VAN DER VELDE

“Een abnormale situatie waar een eind aan moet komen”. Dat zei Stalin in 1952 over de deling van Duitsland. En geef hem eens ongelijk: wie had kunnen denken dat die tijdelijke oplossing tot 1990 zou duren? De problemen en gebeurtenissen achter het IJzeren Gordijn hebben een immense invloed gehad op de ontwikkelingen in de Duitse Democratische Republiek, Oost-Europa en daarmee ook het verloop van de Koude Oorlog. In 1952 was de Duitse kwestie nog bespreekbaar binnen de muren

van het Kremlin. Maar na een bittere machtsstrijd in de Russische politieke top, was de Duitse kwestie een taboe geworden. Dit artikel analyseert hoe dit taboe ontstond, en hoe de leiders van de DDR hiermee om wisten te gaan.

DE VOORAVOND VAN DE STRIJD

Stalin overleed op 5 maart 1953. Er ontstond er een conflict over de opvolging, dat een oud-Russisch gebruik



Sovjet tanks bij de opstand van 17 juni in Duitsland

lijkt te zijn. De partijen waren premier Georgi Malenkov, hoofd van de geheime dienst Lavrenti Beria, minister van buitenlandse zaken Vjatseslav Molotov en partijsecretaris Nikita Chroesjtsjov. Het Politburo werd hiermee aanvaard omgezet naar een zogeheten Presidium. Met Malenkov aan het hoofd en met onder andere Beria en Molotov als ministers werd er een ‘collectief leiderschap’ gecreëerd.

Chroesjtsjov maakte ook deel uit van het Presidium, en nam vrijwel onmiddellijk de taak op zich om Beria weg te werken.¹ Zijn taken in het Presidium waren aanzienlijk minder zwaar, waar-

door hij de tijd had om een strategie te bedenken en uit te voeren. Chroesjtsjov koesterde een diepe minachting voor Beria, die volgens hem steeds brutaler en arroganter was geworden in het bijzijn van Stalin. Chroesjtsjov was dus al in een vroeg stadium bezig met de concurrentie, evenals de rest. Malenkov en Beria gaven aanvankelijk de leiding aan het Politburo, en velen menen dat ze al tijdens Stalins laatste dagen een machts-overname aan het plannen waren.² Stalin had voor zijn dood geen specifieke opvolger aangewezen en had bewust onenigheid binnen het Politburo gecreëerd. Dit uitte zich nu in een intensieve

¹ Chroesjtsjov, N. S., Khrushchev Remembers (Londen, 1971) pp. 313 – 314.

² Ostermann, C., ed., Uprising in East-Germany, 1953 (New York, 2001) p. 3.

strijd om de macht in de Sovjet-Unie. Maar wat had Duitsland daar mee te maken?

Het Presidium was intern zwaar verdeeld. Malenkov nam het voortouw: hij wilde de buitenwereld doen geloven dat er niet langer een stalinistisch regime aan de macht was. De DDR kreeg hierbij een voorbeeldfunctie: Malenkov wilde de harde aanpak waar de Sovjet-Unie om bekend stond een halt toeroepen.

De dood van Stalin zorgde ervoor dat de Westerse mogendheden met spanning toekeken naar wat er in de Sovjet-Unie zou gebeuren. Winston Churchill, een van de weinigen die optimisme uitten, had zijn hoop gevestigd op Malenkov, Beria en Molotov, de gedoodverfde opvolgers van Stalin. Zij hadden zich flexibel geuit over Duitsland en Churchill had daarom terecht zijn optimisme laten doorschemeren. De Sovjet-politiek aangaande de Duitse Kwestie was sinds 1945 al onduidelijk, mede door het onvoorspelbare en wispelturige karakter van Stalin. Was dit een kans om de Koude Oorlog te beëindigen?

In Moskou was al vroeg duidelijk dat een toenadering tot het Westen uit den boze was. Dit blijkt uit een document dat Tugarinov, hoofd van het Sovjet Comité van Informatie, aan het Kremlin stuurde. De beschikbare documenten laten zien dat de leden van het Presidium wel praatten over de hereniging van

Duitsland, maar dat dit in de praktijk geen serieuze optie voor hen was:

“We have continually opposed this policy of the three powers and corresponding circles in Germany itself by adopting the Soviet Union’s policy to reunite Germany on truly peace-loving and democratic foundations; and since the Western powers did not move to meet the Soviet Union on this issue, we saw our task as being the all-around strengthening of our, Soviet, position in East Germany.”³

Tugarinov verwijst hier naar het beleid om Duitsland te herenigen. Dat ‘beleid’ was eigenlijk een voorstel van Stalin uit 1952: de zogenoemde ‘Stalin notes’. Stalin stuurde twee diplomatieke nota’s naar de Westerse mogendheden met het voorstel tot een herenigd Duitsland. Er zouden vrije verkiezingen mogen komen en de Sovjet-Unie zou het economisch herstel van Duitsland niet langer in de weg staan. Dit was op zijn minst opmerkelijk te noemen, want het was een koerswijziging die niemand had verwacht. De Westerse mogendheden benaderden het voorstel daarom met scepsis en wezen het af. Was dit werkelijk een gemiste kans geweest tot een

3 Ostermann,; Document No. 11: USSR Foreign Ministry Draft Memorandum, “On Further Soviet Government Measures Pertaining to the German Question,” 8 May 1953. p. 90.

hereniging van Duitsland? Nee. Het voorstel van Stalin was een sterk staaltje propagandistische bluf, daar bestaat geen twijfel over.⁴ Stalin wilde slechts de schijn wekken dat de deling ‘niet zijn schuld was’.

Het voorstel van Stalin was een sterk staaltje propagandistische bluf

De Stalin notes zijn relatief onopgemerkt gebleven in het historiografische debat over de Koude Oorlog. Maar de nieuwe leiders hechtten wel degelijk grote waarde aan het voorstel van 1952: het bleek het bewijs dat toenadering tot het Westen gedoemd was te mislukken.

De Sovjet-Unie besloot na de afwijzing van de nota’s en de dood van Stalin haar beleid op deze conclusie af te stemmen: de focus werd nu des te meer gelegd op het aansterken van de Oost-Duitse politieke en economische situatie. Dit kwam Walter Ulbricht, leider van de DDR, goed uit: hij was immers druk bezig met het con-

4 In mijn scriptie heb ik deze discussie onderzocht, maar na een citaat van Stalin te hebben gevonden waaruit blijkt dat het niet de bedoeling was dat het Westen het voorstel serieus nam, valt met enige zekerheid te concluderen dat het slechts propaganda was.

solideren en legitimeren van zijn eigen macht in de DDR.

Ulbricht wordt veelal omschreven als stalinist, dictatoriaal, onsympathiek, onbeleefd, ongeïnspireerd en niet in het bezit van enige sociale vaardigheden.⁵ Stalin had veel invloed op Ulbricht; hij had er immers voor gezorgd dat Ulbricht zijn eigen socialistische staat kon inrichten. Maar, zo blijkt uit de vergaderingen van de Oost-Duitse partij met Stalin, het wederzijds respect was niet altijd aanwezig en Ulbricht werd hard toegesproken en bekritiseerd.⁶ Met de dood van Stalin is het dan ook niet verwonderlijk dat Ulbricht zich vrij waande en een nieuwe kans zag in het collectieve leiderschap onder leiding van Malenkov. Hij ging vrij snel na de dood van Stalin alweer zijn eigen gang in de DDR.⁷ Hij zorgde ervoor dat zijn tegenstanders van hun post verwijderd werden en de nieuwe plannen voor sovjetisering hard doorgezet werden. Zijn

5 Harrison, H. M., Driving the Soviets up the Wall, p. 13.

6 Zie bijvoorbeeld Ostermann, p. 22: Record of Conversation of Leaders of the Socialist Unity Party of Germany W. Pieck, W. Ulbricht, and O. Grotewohl with J. V. Stalin.

7 Ostermann baseert zich op publicaties gemaakt door Ulbricht voor de High Commission for Germany, waarin hij volgens Amerikaanse observatoren duidelijk een toontje lager zingt en slechts ‘positieve’ elementen meldt over de gang van zaken in de DDR

beleid was een combinatie van oude en nieuwe ideeën, en een mengsel dat gerust als ‘catastrofaal’ omschreven kan worden.⁸ Zijn harde aanpak resulteerde in groeiende problemen: een fors toegenomen inflatie, een crisis in de landbouwsector en grof vervormde economische ontwikkelingen. Bovendien werden de herstelbetalingen in de vorm van plunderingen onverminderd voortgezet. Dit beleid zou later leiden tot een opstand van het Oost-Duitse volk tegen het regime op 16 juni 1953.

Ook het nieuwe Sovjet-regime erkende niet dat Oost-Duitsland economische hulp nodig had. Semenov, adviseur in de communistische partij in de DDR, schreef begin mei 1953 al dat de aanwezigheid van Sovjet-troepen voldoende zou zijn om de rust te bewaken in de DDR. Zijn observaties maken duidelijk dat de controle van het Kremlin en verdere sovjetisering negatieve gevolgen zouden hebben voor de relatie van de Sovjet-Unie en de DDR. Hij zag echter geen reden om zich zorgen te maken over een eventuele crisis.⁹ Eind mei werd er pas erkend dat er een probleem was en dat er een nieuw buitenlands beleid moest komen. Directe aanleiding hiervoor was mede de demo-

8 Zubok, *A Failed Empire: the Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (North Carolina, 2007) p. 84.

9 Harrison, H. M., *Driving the Soviets up the Wall*, p. 23.

grafische leegloop van de DDR. Beria wilde hier een vergadering over. Die kwam er op 27 mei.

DE DUITSE KWESTIE

Op de bijeenkomst van het Presidium werd duidelijk hoezeer de meningen verdeeld waren over de aanpak in Oost-Duitsland. Beria nam een unieke positie in binnen het debat: hij keerde zich tegen het harde beleid van Stalin en had duidelijk een andere mening over de DDR dan zijn collega's. Beria stelde onder meer vast dat de leiders van Oost-Duitsland niet goed hadden gehandeld bij de inmiddels ontstane problemen en hij riep Ulbricht terug, die Karl Marx had verheerlijkt tijdens een toespraak. Dit zou de verkeerde boodschap uitdragen aan het Duitse volk. Beria's uitspraken waren opvallend: niemand durfde zo snel na de dood van Stalin een tegendraadse mening te uiten. Voor Chroesjtsjov was dit alleen maar meer reden om Beria te haten. Toch zagen de leiders van de DDR en het Kremlin evengoed ook in dat, mede door de reeds massale vluchten uit de zone, er iets moest veranderen. Er zijn aanwijzingen dat Malenkov het eens was met Beria. Malenkov zou de deling van Duitsland ‘kunstmatig’ vinden en in tegenstrijd met de historische ontwikke-

ling van het land.¹⁰ Maar Chroesjtsjov en Molotov meenden dat de sovjetisering van de DDR simpelweg iets geleidelijker moest worden geïmplementeerd. Beria suggereerde daarentegen, volgens meerdere historici, een complete halt van het beleid en pleitte voor een neutraal Duitsland.¹¹ Een interessante kijk hierop biedt Molotov in zijn memoires. De desbetreffende discussie zou als volgt hebben plaatsgevonden:

“So we and our Foreign Ministry workers proposed the following: “Do not implement a policy of forced socialism in the GDR.” But Beria suggested that the word “forced” be dropped altogether. We had proposed that the process not be forced, but he insisted that the word “forced” be taken out. Thus the proposal would have read: “Do not implement a policy of building socialism in the GDR.” We asked, “Why?” And he replied, “Because all we want is a peaceful Germany, and it makes no difference whether or not it is socialist.”¹²

Of dit proces een eigen interpretatie

10 Richter, *Reexamining Soviet Policy Towards Germany During the Beria Interregnum*, Cold War International History Project, Working Paper nr. 3 (Washington, 1991) p. 23.

11 Ostermann, p. 13; Richter, p. 21.

12 Chuev, F. I., *Molotov remembers: Inside Kremlin politics* (Chicago, 1993) p. 334.

van Molotov is geweest, blijft natuurlijk de vraag. Deze laatste zin komt desondanks veelal terug in de ‘geruchten’ over de mening van Beria over de DDR. Een ander fragment dat eveneens veel terugkomt is de brief die Beria later zou schrijven vanuit de gevangenis, waarin hij spijt betuigt over zijn uitlatingen over de DDR en zijn fouten toegeeft. Hij schreef het volgende:

“My behavior at the session of the Presidium of the CC, and the Presidium of the Council of Ministers, very often incorrect and inadmissible [behavior] that introduced nervousness and excessive harshness, I would say, as I have thought well about it and realized, [this behavior] went so far as to [constitute] inadmissible rudeness and insolence on my part toward. Comrades N. S. Khrushchev and N. A. Bulganin during the discussion on the German question [sic], of course, here I am guilty without question and have to be denounced thoroughly. At the same time, along with all of you, I tried to introduce initiatives at the Presidium [sic] aimed at the correct solution of issues, such as the Korean, the German, (...) etc.”¹³

Een smeebede om vergiffenis volgt, inclusief de vraag of hij zijn bril terug

13 Ostermann, Document No. 23: Letter from Lavrentii Beria to Georgii Malenkov Reflecting on the Events of Spring 1953, 1 July 1953, pp. 155-157.

mag omdat hij niets ziet in het donker. Het is niet verwonderlijk dat Beria in zulk een toestand een en ander herziert, of fouten toegeeft die hij wellicht nooit gemaakt heeft. Het is geen overtuigend argument in de discussie over Beria's intenties, maar het toont wel aan dat hij waarschijnlijk inderdaad een andere kijk op de zaak had dan zijn collega's in Moskou. Maar waarom zou Beria een herenigd Duitsland willen?

Zijn rol in de ontwikkeling van de atoombom zou een factor kunnen zijn. Juist omdat Beria zag dat het slecht ging met de DDR, meende hij dat de ideologie wellicht niet alles zou overwinnen en dat een sterke politieke en militaire macht belangrijker was. De geheime dienst zou daarbij een grote rol spelen; Beria had inmiddels kennis van de ontwikkelingen rond atoomwapens. Deze kennis deelde hij niet met het Presidium, waarmee hij een stok achter de deur had.¹⁴ Hij verkoos dus het politieke en militaire wereldtoneel boven het communisme. Beria was bezig met de machtsstrijd en dacht na over de verschillende mogelijkheden aangaande Duitsland. Omdat Malenkov het tijdens de vergadering op de bijeenkomst van het Presidium nog met hem eens was, werden er plannen gemaakt voor een nieuw beleid: de zogenaamde New Course.

¹⁴ Zubok, V. M., *Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev* (London, 1996) p. 152.

De New Course werd begin juni gelanceerd. In het document geeft Malenkov uitleg over de nieuwe plannen van de Sovjet-Unie en over het herstellen van de politieke situatie in de DDR. Malenkov, overtuigd communist, dacht meer na over de nadelen voor de Sovjet-Unie van het behouden van de DDR.¹⁵ Hij riep op tot een minder hard beleid en stelde dat hereniging nog steeds het gewenste doel was – dit in tegenstelling tot wat de socialistische propaganda zei.¹⁶ De hereniging van Duitsland wordt door Malenkov dus wel degelijk weer open op tafel gelegd, maar alleen omdat de omstandigheden in Oost-Duitsland bleven verslechteren en de DDR aan de vooravond van een crisis stond. Beria en Malenkov hadden terecht hun zorgen geuit, zo zou twee weken later blijken.

DE OPSTAND VAN DE DDR

De New Course, de besprekingen over een nieuw plan van aanpak en de com-

¹⁵ Richter, *Reexamining Soviet Policy Towards Germany During the Beria Interregnum*, Cold War International History Project, Working Paper nr. 3 (Washington, 1991) p.23.

¹⁶ Ostermann, Document No. 18: USSR Council of Ministers Order "On Measures to Improve the Health of the Political Situation in the GDR," 2 June 1953, pp. 133 – 136.

binatie met de aanpak van Ulbricht maakte de situatie in de DDR en het leiderschap wankel. Begin juni waren er al demonstraties geweest en op 16 juni 1953 liep een staking uit op een algemeen protest tegen het Oost-Duitse regime. Er verzamelde zich een menigte die eiste met Ulbricht en premier Grotewohl te spreken. Dit verzoek werd niet gehonoreerd, want alleen de minister van Industrie en de voorzitter van de Vredesraad hadden de moed om te verschijnen.¹⁷ Het nieuws van de rel verspreidde zich snel door Oost-Duitsland. Tussen 16 en 17 juni protesteerden meer dan een half miljoen mensen in meer dan 56 Oost-Duitse steden.

De leiders van de DDR hadden geen direct antwoord klaar liggen. Ulbricht zag de hele opstand als een kans om zijn macht te versterken en poogde nog de 'provocateurs in West-Duitsland' de schuld te geven. Semenov, adviseur voor de Sovjet-Unie, veroordeelde Ulbricht echter hard vanwege zijn falen. De Sovjets besloten om de leiders in de DDR uit Berlijn te evacueren en op 17 juni werden de eerste tanks binnengereden. De welbekende arrestaties, gewelddaden en executies volgden. De opstand betekende gezichtsverlies voor het communisme, en de Sovjet-Unie bleek een zwakkere eenheid dan gedacht. Had Ulbricht hier zijn eigen spelletje gespeeld?

¹⁷ Ibidem.

Na de opstand werd Ulbricht niet teruggefloten. Waarom Ulbricht niet werd afgezet onder het nieuwe regime is onderwerp van discussie.¹⁸ Hij toonde waarschijnlijk teveel loyaliteit aan de DDR en Chroesjtsjov kon het zich niet veroorloven om hem te vervangen. Ook was hij niet bang om eventueel militair geweld te gebruiken.¹⁹ Het Kremlin wilde juist een hardliner laten zitten in de DDR. Maar na de opstand van Oost-Duitsland werd de positie van Ulbricht wel degelijk in twijfel getrokken.²⁰ Hij zou 'de partij geen eer aan doen' en de New Course in handen laten van Ulbricht zou catastrofaal zijn. In deze notities, genomen door premier Grotewohl, zijn geen sporen te vinden van een statement van Chroesjtsjov.²¹ Toch is het een aannemelijke verklaring. De opstand had de zwaktes van het communistisch bewind in de DDR

¹⁸ Granville, J., *Ulbricht in October 1956: Survival of the Spitzbart during Destalinization*, in *Journal of Contemporary History*, Vol. 41, No. 3, Jul., 2006. p. 482.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ostermann, p. 168.

²¹ Ostermann, Document No. 67: Otto Grotewohl's Handwritten Notes of a SED CC Politburo Meeting, 8 July 1953, pp. 297-298. Ulbricht maakt hier belofte om een verklaring af te geven en geeft zijn schuld toe rondom enkele triviale zaken waarin hij verkeerd zou hebben gehandeld.

laten zien.²² Het was voornamelijk adviseur Semenov die het falen van Ulbricht aanklaagde. Dat bericht kwam echter pas begin juli in Moskou aan, na de arrestatie van Beria. Het Kremlin was druk bezig met de opvolging en was onzeker over de situatie in de DDR. De drastische maatregelen die Semenov had voorgesteld, namelijk een volledige herstructurering van het leiderschap, kwamen daarmee op een slecht moment. Het Kremlin wilde de focus leggen op het behoud van de macht in de DDR, of het communisme nu populair was of niet.²³ Dat was simpelweg de veiligste keuze. Ulbricht ontsnapte hiermee aan de voorgestelde hervormingen, terwijl zijn handelen dus wel degelijk bezwaarlijk was geweest.

DE ARRESTATIE VAN BERIA: "HE WAS GETTING ORDERS FROM FOREIGN ESPIONAGE AGENTS!"

Op 26 juni 1953 werd Beria gearresteerd, tien dagen na de opstand en drie maanden na de dood van Stalin. Beria werd verraad op de mouw gespeld, de crisis in de DDR werd hem verweten en de machtsstrijd binnen het Kremlin was

22 Roberts, G., *A Chance for Peace? The Soviet Campaign to End the Cold War, 1953–1955*, Cold War International History Project, Working Paper Nr. 57 (Washington, 2008) p. 12.

23 Ostermann, p. 179.

in volle gang. Opvallend is het tijdstip waarop dit gebeurde: had de opstand iets in het Kremlin losgemaakt? Het communisme bleek niet uit zichzelf het volk achter zich te kunnen scharen. Dit was echter al langer duidelijk. In 1947 wist Moskou immers al dat de communistische partij het niet goed zou doen in de verkiezingen, en Stalin had politieke tegenstanders altijd ondermijnd in de DDR.²⁴ De opstand was buitengewoon onwenselijk, maar niet meer dan een extra argument voor Chroesjtsjov om Beria te veroordelen en het beleid in Oost-Duitsland aan te scherpen.

De arrestatie verliep niet volledig op rolletjes. Het leger stond immers onder leiding van Beria, en de leden in het Presidium wisten niet zeker of ze een bewaker zo ver konden krijgen om hem op te pakken. Ook waren ze allemaal zenuwachtig: hoe zou Beria reageren? Molotov vertelt in zijn memoires hoe Beria, nadat Malenkov schreeuwde "arresteer hem!", met zijn hoofd tegen de muur begon te bonken en uitriep dat hij verraden was.²⁵ Volgens Chroesjtsjov was het Zhukov die tegen Beria riep "handen omhoog!" en hem onder

24 Dijk, R. van, *The bankruptcy of the communist German policy, 1949–1953*, (Unpublished paper for the Conference on Stalin and the Cold War, Yale University, 1999) p. 45.

25 Chuev, F. I., *Molotov remembers: Inside Kremlin politics* (Chicago, 1993) p. 345.

vuur hield, maar dat Beria naar zijn koffer greep om een wapen te pakken. Achteraf bleek dit een reflex te zijn geweest, omdat hij helemaal geen wapen bij zich had.²⁶ Vanuit de gevangenis zou hij nog smeekbrieven schrijven,

maar na een geheim proces werd hij nog voor het eind van het jaar geëxecuteerd.

De 'unificatie van Duitsland' stond gelijk aan 'verraad' en het 'opgeven van de DDR'

Chroesjtsjov had inmiddels zijn positie weten te versterken. Zijn strategie van het veroordelen van zijn collega's op hun uitspraken en acties wierp zijn vruchten af. Toen Stalin nog leefde had hij ook al een hekel aan Beria gehad. Met de manier waarop

Chroesjtsjov de zaak Beria behandelde, een maand na zijn arrestatie tijdens een vergadering, bleef er niet veel hoop over voor een herenigd Duitsland. Zijn felle tirade over Beria en diens gedachten laat niets van hem heel:

"Beria most clearly showed himself to be an instigator, an agent of the im-

26 Chroesjtsjov, N. S., *Khrushchev Remembers*. pp. 337 – 338.

perialists, during the discussion of the German question, when he raised the question of rejecting socialist construction in the GDR and making concessions to the West. (...) He is smart, cunning, and treacherous. He has behaved not as a Communist, but as an instigator. God only knows, perhaps he was getting orders from foreign espionage agents. Comrades, the impudence of this man was simply impossible to bear. (...) When we were discussing this question, Beria screamed at Comrade Ulbricht and at the other German comrades so much that it was embarrassing to hear. There are ministers here, they know what an insult they received from Beria, and yet sometimes were forced to smile thinking that this was a necessary evil. Now I think that you will change your mind about this cheeky fellow."²⁷

Chroesjtsjov reageert hiermee op Malenkov, die nu Beria opeens ook veroordeelde 'met de kennis van nu'. Na Chroesjtsjov doen Molotov en de anderen er nog een schepje bovenop. Opvallend is dus dat zowel Molotov als Malenkov Beria de rug toekeerden. Het lijkt er daarmee op dat de machtsstrijd, hoewel nog in volle gang, al in het voordeel van Chroesjtsjov was beslecht

27 Ostermann, Document No. 24: Transcript of the CPSU CC Plenum Meetings Regarding Beria's Views on the German Question in Spring 1953, 2-3 July 1953 (Excerpts) p. 159.

omdat zijn strategie van het hardste schreeuwen had gewerkt. De arrestatie had de anderen bang gemaakt. De veroordeling van Beria leidde er bovendien toe dat het onderwerp 'unificatie van Duitsland' uit den boze was, omdat het nu gelijk stond aan 'verraad' en het 'opgeven van de DDR'. Na deze harde veroordeling is er geen bewijs meer dat iemand binnen het Presidium stelde dat hij het eens was met Beria. Intern leek de zaak al besloten: Chroesjtsjov was er al sinds Stalins dood op uit om Beria en Malenkov aan de kant te zetten. De Duitse kwestie bleek het voor hem het aanknopingspunt te zijn waarmee hij dat kon doen.²⁸ Maar als Beria hetzelfde over Duitsland had gedacht, had Chroesjtsjov hem wel op een ander punt gepakt.

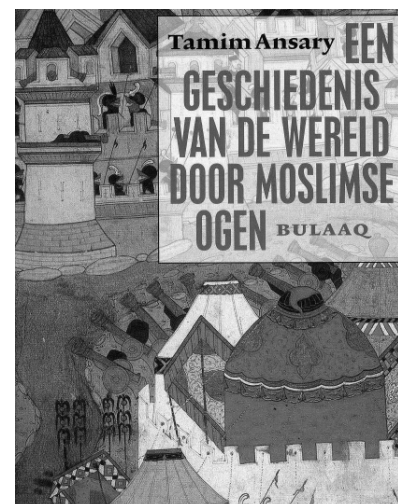
CONCLUSIE

Na de dood van Stalin barstte een machtsstrijd los binnen de muren van het Kremlin. Eén van de onderwerpen van deze strijd was de Duitse Kwestie, waarbij er werd gestreden over het wel of niet herenigen van Duitsland. Eerst werd hier nog openlijk over gediscussieerd, maar later werd het politiek ge-

vaarlijk om voor de hereniging te zijn. Het zou gelijk staan aan verraad omdat daarmee de DDR opgegeven zou worden. Al helemaal na de arrestatie en executie van Beria durfde niemand het heikele onderwerp meer aan te snijden. Door de machtsstrijd reduceerde dus de kans op een herenigd Duitsland.

De machtsstrijd had ook tot gevolg dat Ulbricht zijn positie kon behouden. Het wanbeleid van Walter Ulbricht leidde tot een opstand waar hij zonder kleerscheuren uit kwam omdat de Sovjet-Unie Ulbricht niet uit de weg ruimde. Dat Ulbricht kon blijven zitten was een direct gevolg van de machtsstrijd in het Kremlin. Omdat de Sovjet-leiders in die periode genoeg aan hun hoofd hadden, konden ze de DDR-problemen er niet bij hebben. Daarom liet het Kremlin Ulbricht zitten waar hij zat<<

²⁸ Overigens is de 'officiële' reden van Beria's arrestatie de honderden verkrachtelingen die hij op zijn naam had staan.



Tamim Ansary

*Een geschiedenis van de wereld
door moslimse ogen*

Bulaaq, €29,50, 494 p.

ISBN 978 90 5460 171 5

De islamitische wereld: een hoofdrolspeler op het toneel van de wereldgeschiedenis

PAULA HENDRIKX

De Afghaanse Amerikaan Tamim Ansary kwam als kind al in aanraking met twee verschillende geschiedverhalen. Naast het algemeen bekende Westerse geschiedverhaal – van de Grieken en Romeinen, de Middeleeuwen, Vroegmoderne en Moderne tijd – leerde hij ook een ander, islamitisch geschiedverhaal. Deze geschiedenis vertelt over de manier waarop moslims hun 'wereldgeschiedenis' zien.

Sinds 9/11 is de islamitische wereld een veelbesproken onderwerp geworden. Ansary vindt het echter verbaazingwekkend hoe het mogelijk is dat daarvóór slechts op zeer beperkte wijze aandacht aan deze wereld is besteed. Hij werd hiermee geconfronteerd toen hij van een Amerikaanse uitgever de opdracht kreeg een schoolboek voor het middelbaar onderwijs van de 'wereldgeschiedenis' te schrijven; hij mocht daarin maar één van de dertig hoofdstukken aan de islam besteden. Toch is de 'islamitische wereld', waarmee Ansary doelt op "samenlevingen met een islamitische meerderheid en/of een moslimbestuur", door de eeuwen heen – en nog steeds – een "aanzienlijk geografisch feit" geweest. Een gebied groter dan Europa en de Verenigde Staten samen vormde een verenigde politieke eenheid, die nu nog steeds door sommige moslims als één geheel gezien wordt. Ook vóór 9/11 was de 'islamitische wereld' dus een hoofdrolspeler op "het toneel van de wereldgeschiedenis".

Ansary's doel is het weergeven van de wereldgeschiedenis zoals moslims die zien

Onder het begrip 'wereldgeschiedenis' verstaat Ansary "een relaas over hoe 'wij' tot het 'hier en nu' zijn gekomen". Hij hanteert hierbij een deterministische opvatting van de geschiedenis, waarbij hij het 'hier en nu' van de westerse wereldgeschiedenis beschouwt als eindpunt – "de triomf van het demo-

cratisch kapitalisme". Het doel en de richting van de islamitische geschiedenis is volgens hem "het universeel maken van de moslimgemeenschap" of het "perfectioneren" van de beschaving van de moslimgemeenschap, een eindpunt dat nog niet is bereikt. Volgens deze defini-

tie schrijft hij de wereldgeschiedenis van de islam als volgt: na de Oudheid in Mesopotamië en Perzië ontstond de islam en daarmee de moslimgemeenschap rond 600 na Christus. Na de periode van het kalifaat was er sprake van versplintering en catastrofe door kruisvaarders en Mongolen, waarna in de tijd van de Drie Rijken een 'wedergeboorte' van de moslimgemeenschap plaatsvond. Daarna begon het Westen het Oosten te 'doordringen' en volgden hervormingsbewegingen en een 'triomf van de seculiere modernisten'. Ansary

eindigt zijn verhaal bij 'de islamitische reactie', de periode waarin de islamitische wereld zich nu bevindt.

De verschillen in het doel en de richting van beide geschiedenissen heeft volgens Ansary als gevolg dat ze onverenigbaar zijn; er zijn twee parallelle 'wereldgeschiedenissen' ofwel *grand narratives*. Deze vertonen overigens opvallend veel overeenkomsten. Zo beginnen beide verhalen met één enorm rijk dat met kop en schouders boven de rest uit steekt (het Romeinse Rijk of het kalifaat van de vroege islam) en vervolgens uiteenvalt omdat het simpelweg te groot is geworden. Indringers vallen het rijk binnen en er ontstaat "een lappendeken van kleinere koninkrijken die over de hele linie doordrongen zijn van een enkele, unifiserende religieuze orthodoxie: het katholicisme in het Westen en de soennitische islam in het Oosten".

Ansary's doel is het weergeven van de wereldgeschiedenis zoals moslims die zien. Hij schrijft naar eigen zeggen geen handboek of wetenschappelijke verhandeling, maar een verhaal. Hij annoteert daarbij zelden en schrijft zeer beeldend, bijvoorbeeld wanneer hij de reactie van Omar op de dood van Mohammed beschrijft: "Huilend stortte deze boom van een kerel ter aarde, omdat het tot hem doordrong dat het nieuws waar was: Gods Boodschapper was dood." Dit boek moet men, zoals hij zelf ook aangeeft, niet beschouwen als een zui-

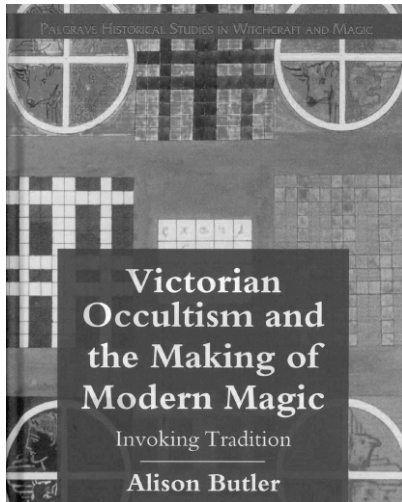
ver wetenschappelijk werk. Hij wil dan ook niet achterhalen 'wat er echt is gebeurd', maar duidelijk maken wat moslims denken dat er gebeurd is, "omdat dat hetgene is wat moslims in de loop der eeuwen heeft gemotiveerd en hun rol in de wereldgeschiedenis begrijpelijk maakt". Daartegenover stelt hij dat hij gebruik heeft gemaakt van het werk van wetenschappers en academici en dat de stelling die hij verdedigt terug te vinden is in "talrijke boeken op de planken van universiteitsbibliotheken" – echter zonder annotatie. De wetenschappelijke waarde van dit werk moet dus niet overschat worden.

Hoewel je als historicus moet beseffen dat het geen wetenschappelijk werk is en even moet wennen aan zijn beeldende stijl, maakt Ansary duidelijk dat het kijken door islamitische ogen grote waarde heeft. Zo verschaft Ansary de lezer bijvoorbeeld meer inzicht in de jihad en de verandering van de betekenis van dat begrip of in de kruistochten vanuit islamitisch perspectief. Hij toont de grote rol van de islam in de geschiedenis – zo waren rond het jaar 160 de drie grootste en machtigste rijken islamitisch – en geeft interessante vergelijkende inzichten. Zo zijn vele ontdekkingen die ten tijde van de Renaissance het westerse wereldbeeld veranderden, in de moslimwereld al tussen de tiende en veertiende eeuw gedaan. De ontdekkingen in de islamitische wereld leidden niet tot een nieuw wereld-

beeld, "de wetenschappelijke visie die de latere explosieve vooruitgang van de westerse technologie mogelijk maakte", onder invloed van het feit dat ze gedaan werden in een tijd dat de sociale orde begon af te brokkelen. Dit heeft grote invloed gehad op het verloop van de geschiedenis: bij een kruising van de twee parallelle wereldgeschiedenissen in de zeventiende eeuw heeft het westerse geschiedverhaal uiteindelijk "gewonnen" en is het andere verhaal "ondergesneeuwd" geraakt.

Enerzijds draagt Ansary's beeldende taal dus bij aan een beter begrip van de manier waarop moslims de geschiedenis zien. Anderzijds resulteert zijn beeldende taalgebruik in ongenueanceerde uitspraken. Zo spreekt hij bijvoorbeeld over "de geparfumeerde en verfijnde Perzen" of de Moslimbroederschap als "een moslimversie van de padvinders". Ook zijn deterministische beeld van de twee losstaande wereldgeschiedenissen is uiteraard niet bepaald genuanceerd, evenals zijn claim de wereldgeschiedenis te beschrijven zoals 'de moslims' die zien.

Al met al is Ansary's poging de lezer door 'moslimse ogen' naar de wereldgeschiedenis te laten kijken een nobel streven. Zijn vlotte stijl maakt het boek goed leesbaar en dus is het een mooi boek voor degenen die een islamitisch wereldgeschiedverhaal willen lezen. Over de wetenschappelijke waarde van zijn boek kan echter getwist worden<<



Alison Butler

Victorian Occultism and the Making of Modern Magic: Invoking Tradition

Palgrave Macmillan, € 68,99, 248 p.

ISBN 9780230223394

Magie als onlosmakelijk onderdeel van de moderne Westerse cultuur

GUIDO A. WOUTENBERG

“It is time to stop apologizing for magic” stelt Alison Butler in de introductie van haar boek over moderne magie. Zo wordt in recente studies van onder andere Alex Owen en Corinna Treitel magie bestudeerd in de context van haar bijdrage aan de moderne tijd. Butler wil echter geen excuus gebruiken om magie te bestuderen. De schroom rond de academische bestudering van moderne magie is bij haar niet aanwezig. Sinds haar masterstudie doet zij onderzoek naar magie in de negentiende eeuw en is zij medeoprichter van het wetenschappelijk tijdschrift *The Journal for the Academic Study of Magic*. In dit boek wil zij aantonen dat magie een onlosmakelijk onderdeel is van de Westerse cultuur. Daarnaast betoogt ze dat juist in de moderne tijd magie een enorme gedaanteverandering onderging.

Centraal in dit boek staat het in 1888 door drie vrijmetselaars opgerichte magisch inwijdingsgenootschap ‘The Hermetic Order of the Golden Dawn’. Butler begint haar werk dan ook met een korte geschiedenis van deze orde, waarbij ze sterk leunt op werk van haar voorgangers. De interesse voor magie in de late negentiende eeuw komt niet uit de lucht vallen; vanaf de publicatie van Francis Barrett’s boek *The Magus* in 1801 is de belangstelling voor magie in bepaalde kringen nooit verdwenen.

Butler duikt vervolgens nog dieper

de historie in en bespreekt de Renaissanceopvattingen over magie aan de hand van magiërs zoals Marsilio Ficino, Giovanni Pico della Mirandola en Heinrich Cornelius Agrippa van Nettesheim. Zij eindigt haar analyse met de conclusie dat er sinds deze magiërs uit de Renaissance tot het einde van de negentiende eeuw “no drastic change in the fundamental components of this [Renaissance] magical system nor in its interpretation” is geweest. Zij laat

*Butler wil
geen
excuus
gebruiken
om magie
te
bestuderen*

echter na om deze belangrijke conclusie te onderbouwen met historisch onderzoek over de genoemde tijdsperiode.

Drastische veranderingen van opvattingen over magie vinden volgens Butler pas plaats na de oprichting van de Golden Dawn in 1888. Binnen deze orde vonden zes veranderingen plaats: magie veranderde in een groepsactiviteit; magie werd in een “schoolse” context -compleet met huiswerkopdrachten- bestudeerd; er werd geen gebruik meer gemaakt van bemiddelende spirituele wezens; het doel van magie werd persoonlijke transmutatie en spirituele ontwikkeling; in het magische proces kwam de nadruk te liggen op de wil en de verbeeldingskracht en ten slotte

werden niet alleen vrouwen toegelaten tot de orde maar bekleedden zij ook belangrijke postities. Butler betoogt dat het juist deze innovaties zijn die de nalatenschap van de orde definiëren. Ze drukken hun stempel op moderne spirituele bewegingen zoals de moderne hekserij, ofwel wicca, en het nieuwe heidendom of neopaganisme.

De verandering van magie in een groepsactiviteit dankte de Golden Dawn aan de invloed van de vrijmetselarij en het idee van een Rozenkruiserbroederschap. Hoewel Butler overtuigend aantoont dat er geen direct historisch verband bestond tussen deze twee bewegingen en de Golden Dawn, waren de oprichters wel allen vrijmetselaars en beïnvloed door mythen en de symboliek van beide bewegingen.

Daarnaast kent het boek nog twee tekortkomingen. Ten eerste is de rol die Butler toekent aan kabbala binnen de magie van de Golden Dawn te klein. Met name de structuur van de kabbalistische levensboom is van groot belang, aangezien de structuur van de inwijdingsgraden hierop was gebaseerd. Belangrijker nog is dat alle kennis die onderwezen werd binnen de orde in dezelfde structuur werd ingedeeld. Het resultaat hiervan is te vinden in het boek *Liber 777* (1909) van voormalig Golden Dawnlid Aleister Crowley.

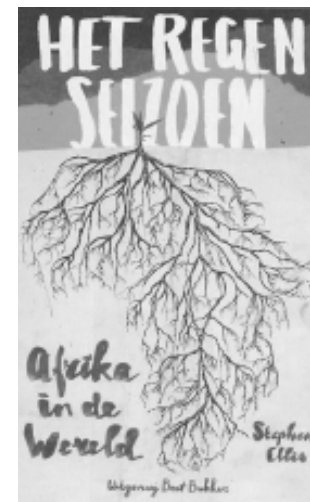
Ten tweede is de auteur onvoldoende op de hoogte van recent onderzoek in het vakgebied van de Westerse eso-

terie, een onderdeel van religiestudies. Hoewel Butler werk van Antoine Faivre en Wouter Hanegraaff citeert, refereert ze aan werk dat in het beste geval tien jaar oud is. Dit is een ernstige tekortkoming, aangezien juist in de Westerse esoterie de academische studie naar magie, Rozenkruisers en aanverwante onderwerpen de laatste tien jaar een grote vlucht heeft genomen.

Sterk is Butler is haar analyse van diverse primaire bronnen van de orde zoals rituelen, de “knowledge lectures”, de lessen die de leden bestudeerden, en vertalingen van oude magische boeken zoals het werk van de zestiende-eeuwse magiër en hofastroloog van Elizabeth I John Dee. Op basis van deze primaire bronnen toont ze niet alleen aan dat magie sinds de Renaissance een rol bleef spelen in de Westerse cultuur, maar ook dat de opvattingen over en de beoefening van magie door de Golden Dawn wezenlijk verschilden van die van haar voorgangers.

Het boek is onderdeel van de serie Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic en is het enige boek dat niet de vroegmoderne periode behandelt. Ondanks de tekortkomingen van dit boek toont dat meteen het belang van deze studie aan. Onderzoek naar magie in de moderne tijd staat nog in de kinderschoenen. Butler slaagt daarnaast in haar opzet aan te tonen dat magie een onderdeel uitmaakt van de Westerse cultuur. De magie van de Gol-

den Dawn kent een voorgeschiedenis geworteld in de Middeleeuwen en de Renaissance en bracht met haar innovaties magie naar de twintigste en eenentwintigste eeuw<<



Stephen Ellis

Het Regenseizoen: Afrika in de wereld

Bert Bakker ,€ 19.95, 256 p.

ISBN 9789 0351 36311

**Hoe
Afrika in de
knoop kwam -
en hoe het er
uit zal komen?**

MARCELLA KLINKER

Wie een verhaal over Afrika als hulpbehoevend continent verwacht, komt bij dit boek bedrogen uit. Stephen Ellis stelt in zijn inleiding ferm dat hij niet schrijft vanuit de visie die als ‘Afropessimisme’ bekend staat. Een extreem positieve visie kan hem echter ook niet toegewezen worden, gezien de constante nuanceringsen en zijdelingse opmerkingen die hij plaatst naast de feiten over onder andere (relatief) enorme economische groei.

Ellis is geen profeet, net zomin als de rest van de wereld dat kan zijn; zijn visie zou het best omschreven kunnen worden als ‘geen visie’. Afrika ontwikkelt zich op een totaal andere manier dan in de rest van de wereld tot nu toe is voorgekomen; vandaar dat aanwezige voortekenen volgens Ellis moeilijk geduid kunnen worden. Dat heeft hij als taak op zich genomen, want ook al zijn de voortekenen voor de toekomst van het continent grillig, “de drang om vooruit te kijken is de mens nu eenmaal eigen, en dus ontkomen we er niet aan ze ook als voortekenen te duiden.” Voor economen en sociologen is dit boek een feest van feiten, verklaringen en anekdotes over corrupte regeringsleiders.

Markant is wel dat Ellis geen oplossingen aandraagt voor de problemen die hij blootlegt; zijn functie is die van een observant met achtergrondkennis. Hieruit blijkt zijn beroep als historicus, want in plaats van zich te richten op de toekomst, zijn het heden en vooral het

verleden zijn speelterrein. Ellis verklaart de hedendaagse problematiek van het Afrikaanse continent aan de hand van processen die in de koloniale tijd in gang zijn gezet. Nuancering is hierin wel geboden; de kolonisten aanwijzen als de enige boosdoeners en de Afri-

*De
Afrikaanse
geschiedenis
doet ertoe
omdat het, in
grote mate,
de Afrikaanse
toekomst
bepaalt*

kaanse bevolking enkel als slachtoffers, gaat hem te ver. De huidige situatie is te wijten aan een complex machtssysteem van Afrikaanse machthebbers en elites, en de rijke, veelal Westerse wereld, waarin de Afrikaanse politici geenszins als onschuldig kunnen worden bevonden.

Als historicus gaat Ellis na hoe deze verhoudingen tussen landen en continenten tot stand zijn gekomen. Logischerwijs is hiervoor een duik in de geschiedenis nodig, maar Ellis gaat verder in het verklaren van het nut van het verleden in deze zaak: "De uiteenlopende houdingen die mensen uit verschillende landen aannemen weerspiegelen rechtstreeks of in vertekende vorm de geschiedenis (...) Het verleden werkt door in het heden en bepaalt daarmee wat de mogelijkheden voor

actie zijn." In andere woorden, de Afrikaanse geschiedenis doet ertoe omdat het, in grote mate, de Afrikaanse toekomst bepaalt. Dit lijkt tegenstrijdig met zijn eerdere boodschap dat er geen voortekenen te zien zijn voor Afrika's toekomst. Hiermee snijdt hij echter een dieperliggend historiografisch probleem aan: in hoeverre kunnen er lessen getrokken worden uit het verleden? Hij gaat hier verder niet op in, wat gezien de verder vooral economische en sociologische onderwerpen van het boek een logische keuze is. Jammer is het wel. Ook jammer is dat de Afrikaanse geschiedenis van vóór de koloniale tijd amper aandacht krijgt. Als de geschiedenis van een natie, continent, enzovoort, in grote mate de toekomst bepaalt, waarom dan alleen dit bepaalde deel van het verleden?

De lezer die op zoek is naar een overzicht van de gehele geschiedenis van het Afrikaanse continent, zit bij Ellis verkeerd. Maar als je geïnteresseerd bent in hedendaags Afrika, internationale politiek en ontwikkelingshulp, is dit boek zeker een goed startpunt. Door uitgebreid te verwijzen naar talloze andere studies, boeken en artikelen, is Het Regenseizoen een van de nieuwe, laten we zeggen Afro-neutrale, publicaties over de stand van zaken in Afrika<<



Emiel Lamberts

*Het gevecht met Leviathan: een
verhaal over de politieke orde-
ning in Europa, 1815 - 1965*

Bert Bakker Amsterdam, € 29,95,
427 p. ISBN 9789035136366

De Zwarte Internationale: de Kerk in ver- weer tegen Leviathan

MAURITS MEERWIJK

Emiel Lamberts is emeritus hoogleraar Nieuwste Geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Leuven. In zijn onderzoek heeft hij zich gericht op de geschiedenis en invloed van de Europese christen-democratie en de invloed van de katholieke kerk op politiek beleid en Europa's politieke constellatie. Daarnaast heeft hij onderzoek gedaan naar een geheim katholiek netwerk dat bekend stond als 'de Zwarte Internationale' en heeft hij samen met Hans Blom gewerkt aan het boek Geschiedenis van de Nederlanden.

In Het gevecht met de Leviathan, een van de genomineerde studies voor de Libris Geschiedenis Prijs 2011, beschrijft Lamberts ten eerste het verzet van de negentiende eeuwse katholieke kerk tegen politieke stromingen zoals het liberalisme en socialisme, en 'de strijd tegen Leviathan'. Met dit laatste doelt Lamberts op de toenemende staatsmacht van Europese regimes in de 19e eeuw. De katholieke kerk verzet zich tegen haar verzwakkende invloed in de samenleving en de groeiende macht van staten in de levenssfeer van hun burgers. Ten tweede geeft Het gevecht met Leviathan een overzicht van een aantal belangrijke Europese ontwikkelingen in de tweede helft van de negentiende eeuw, zoals de revoluties van 1848 en de eenwording van Italië en Duitsland.

Centraal - als derde pijler en verbindend element - in Lamberts' werk staat

de figuur van Gustav von Blome, een Duitse aristocraat en topdiplomaat in Oostenrijkse dienst. Zijn biografie illustreert zowel de Europese politieke ontwikkelingen als het verzet van de kerk tegen het proces van haar afnemende invloed. De verweving van drie grote thema's - een omschrijving van Europese politieke processen, een biografie, een analyse van Rooms verzet tegen de groeiende staatsmacht - maakt het boek aan de ene kant interessant, maar aan de andere kant vaak ook verwarrend. Lamberts beschrijft de verweving zelf als "een moeilijke evenwichtsoefening" maar stelt dat het verhaal zo een 'menselijk' aspect krijgt.

De biografie illustreert en verheldert de algemene processen en is daarom een interessante casus. Helaas boet de analyse aan coherentie in, doordat Blomes levensloop verspreid over het hele boek wordt verteld. Naast de uitgebreide biografie van Blome introduceert Lamberts ook nog een heel scala aan 'bijrol spelers', wat eveneens lang niet altijd ten goede komt aan de structuur van zijn studie. Het was beter geweest als Lamberts voor een andere vorm had gekozen. Hij had bijvoorbeeld de analyse en de biografie van Blome gescheiden kunnen houden, eventueel zelfs in aparte boeken. Dit zou de duidelijkheid van beide verhalen ten goede komen.

Lamberts maakt in zijn studie gebruik van een grote hoeveelheid bronnen en weet op een goede manier aller-

lei citaten, anekdotes en feiten in zijn studie te verwerken. Ook is zijn schrijfstijl goed toegankelijk; de beschrijving van de algemene processen in Europa in de negentiende eeuw maken het boek goed te begrijpen voor niet-historici. Lamberts verweeft op boeiende wijze verschillende thema's in zijn boek: diplomatie, politi-

iek, sociale problematiek, maar ook het salonleven en journalistiek in de negentiende eeuw.

In dit boek richt Lamberts zich op twee internationale katholieke netwerken die opgericht werden na 1870. De eerste organisatie is een geheim netwerk dat direct na de inlijving van de Pauselijke Staat bij Italië werd opgericht. "De organisatie [fungeerde] ... als een liaison tussen de H. Stoel en de gelovigen, met het oog op een mobilisatie van de katholieke opinie." Door de katholieke civil society en politiek in Europa centraal te organiseren trachtte men de Europese grootmachten te bewegen op te komen voor het herstel van de wereldlijke macht van de paus. Dit netwerk ging zich ook bezighouden met de 'bedreigingen' van het liberalisme en socialisme en de groeiende

*Lamberts
heeft
een boek
geschreven
dat het
lezen meer
dan
waard is*

'Leviathan' - met het behoud van de Roomse invloed in de Europese staten en samenlevingen. In contrast met de 'rode' Arbeidersinternationale van het socialisme werd dit katholieke netwerk aangeduid als 'de Zwarte Internationale', een militante pro-actieve beweging: de Kerk in het harnas.

De Zwarte Internationale werd in 1876 abrupt opgedoekt als gevolg van een politieke wending in het Vaticaan. Contacten tussen haar leden bleven echter bestaan en zij droegen bij aan de oprichting van een tweede netwerk in 1884. De 'Unie van Fribourg' was een sociaal-economische denktank die zich inzette voor de opstelling van een sociale doctrine van de katholieke kerk. Mede door haar druk werd een belangrijke pauselijke encycliek uitgevaardigd die mede de basis legde voor het christendemocratisch gedachtegoed in Europa.

Gustav von Blome is in beide organisaties een belangrijke figuur, en zijn politieke overtuiging heeft zowel de Zwarte Internationale als de Unie vorm gegeven. Hij was een sterke voorstander van het corporatisme: een samenleving waarin 'voorstatelijke entiteiten' zoals de familie, beroepsorganisaties en vooral - in Blomes idee - de kerk de staatsmacht in toom houden. Het leven van deze 'katholieke sociaal-conservatieve hervormer' werpt een verhelderend licht op de Europese internationale politiek, maar zijn ganse levensloop zou

niet in de analyse zelf moeten zijn opgenomen. Het is het vermelden waard dat Blome de zoon was van een onechte dochter van de Oostenrijkse kanselier Metternich, die een zwaar stempel op de post-Napoleontische internationale politiek in Europa heeft gedrukt.

Lamberts heeft een boek geschreven dat het lezen meer dan waard is. Deze studie naar de organisatie van de katholieke civil society, de strijd tussen de invloed van de Roomse kerk in de Europese samenlevingen en de groeiende staatsmacht - de onverslaanbare Bijbelse Leviathan - is intrigerend. De biografie van Gustav von Blome geeft inzicht in wat Lamberts omschrijft, maar maakt helaas tegelijk het boek vaak incoherent. Maar al met al heeft Emiel Lamberts een prijzenswaardige studie naar het katholiek conservatisme geleverd<<